

ЗАПОБІГАННЯ ТА БОРОТЬБА З НАСИЛЬСТВОМ ЩОДО ЖІНОК ТА ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ В УКРАЇНІ

КРАЩІ МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ ТА СТАНДАРТИ

Звіт підготували
Хав'єр Тручеро Кувас та
Ганна Христова
для Ради Європи

Травень 2015

ЗМІСТ

I. ВСТУП	3
ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ СТОСОВНО ЖІНОК У ПРОЕКТІ РАДИ ЄВРОПИ, ЩО РЕАЛІЗУЄТЬСЯ В УКРАЇНІ	3
II. ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ	4
A. ПІДХІД, ЯКИЙ БАЗУЄТЬСЯ НА ПРАВАХ ЛЮДИНИ	4
B. ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД	7
C. ПІДХІД, ЗОРІЄНТОВАНИЙ НА ПРАВА ПОСТРАЖДАЛИХ	8
D. КОМПЛЕКСНІСТЬ	11
III. ЗАПОБІГАННЯ	13
A. НАДАННЯ ОСОБЛИВОЇ УВАГИ ЗАПОБІГАННЮ	13
B. ОГЛЯД КРАЩИХ ПРАКТИК	15
IV. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО	16
A. ВИЗНАЧЕННЯ	16
B. КРАЩІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	18
C. ЗАХИСТ І ПІДТРИМКА ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	19
D. КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	21
E. КРАЩІ МОДЕЛІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	25
V. КРИМІНАЛІЗАЦІЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ	27
A. ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО	27
B. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ (СТАЛКІНГ)	31
C. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО	34
D. ПРИМУСОВИЙ ШЛЮБ	40
E. КАЛЦТВО ЖІНОЧИХ ГЕНІТАЛІЙ	43
F. ПРИМУСОВИЙ АБОРТ І ПРИМУСОВА СТЕРИЛІЗАЦІЯ	44
G. НЕПРИЙНЯТНІ ВИПРАВДАННЯ ЗЛОЧИНІВ	45
VI. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВТСТВО	47
A. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ	47
B. ПРИНЦИП НАЛЕЖНОЇ УВАГИ	47
C. ОЦІНКА РИЗИКІВ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ	51
D. ЗАХИСНІ ПРИПИСИ	52
E. ПУБЛІЧНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ (EX OFFICIO)	58
F. ПІДТРИМКА ТА ЗАХИСТ ПОТЕРПІЛИХ	60

I. ВСТУП

В останні три десятиліття насильство стосовно жінок, у тому числі й домашнє насильство, привертало все більше уваги з боку міжнародної спільноти і відповідно з боку міжнародного права. За цей час було зроблено кілька значних кроків: зокрема, у 1979 р. було прийнято Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а згодом - загальні рекомендації та висновки, підготовлені Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок¹; у 1993 р. - Декларацію ООН про викорінення насильства щодо жінок; у 1994 р. - Міжамериканську Конвенцію про попередження, покарання та викорінення насильства щодо жінок; у 1995 р. – Пекінську декларацію, а у 2003 р. було прийнято Протокол про права жінок в Африці до Африканської хартії прав людини і народів в 2003 р.. Отже, у сфері насильства стосовно жінок вже напрацьована ґрунтовна міжнародно-правова база.

Рада Європи ухвалила кілька резолюцій та планів заходів щодо насильства стосовно жінок, зокрема, у 1995 р. – План дій, у 2002 р. - Рекомендацію (2002)5 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо захисту жінок від насильства, нарешті **Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами**, відому як **Стамбульська конвенція**. Власне, Стамбульська конвенція – це найбільш ґрунтовний та масштабний договір у цій сфері, оскільки вона спирається на стандарти та кращі практики. Вона є підсумком сучасного підходу до осмислення прав людини, що дозволяє встановити відповідальність Держав за вирішення проблеми насильства стосовно жінок. Стамбульська конвенція набула чинності 1 серпня 2014 р. після її ратифікації 10 Державами.

ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ СТОСОВНО ЖІНОК У ПРОЕКТІ РАДИ ЄВРОПИ, ЩО РЕАЛІЗУЄТЬСЯ В УКРАЇНІ

Цей звіт є частиною напрацювань Проекту «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні» (далі - Проект). Проект ставить за ціль сприяти українському Уряду в удосконаленні національного законодавства у сфері запобігання та боротьби з насильством стосовно жінок та приведенні його у відповідність положенням Стамбульської конвенції завдяки оцінці та перегляду українського законодавства.

Для того, щоб відповідати усім вимогам, одним з основних зобов'язань держав-учасниць є прийняття та реалізація законодавства, яке б забороняло будь-які форми насильства стосовно жінок, а також забезпечувало належне здійснення правосуддя, захист та підтримку жертв насильства. Без міцної правової бази жодні права та політика не будуть реалізовані. Проект Ради Європи, відповідно, приділив багато уваги аналізу українського законодавства.

¹ Найважливіші підходи Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок з тематики цієї доповіді викладені у його *Загальній Рекомендації № 19* (1992 р.)

Проте, як йдеться в самому документі, міжнародні зобов'язання та рекомендації в області насильства щодо жінок виходять далеко за межі Стамбульської конвенції. Тому, юридичні засоби, що вживаються для попередження та боротьби з цією формою насильства, мають брати до уваги вже існуючі міжнародно-правові засоби та інструменти. З цієї точки зору, цей звіт про кращі міжнародні практики та стандарти подає інформацію про ті важливі положення, що закладені в Стамбульській конвенції. Звіт не ставить за мету подати вичерпний історичний чи аналітичний огляд міжнародного права, натомість пропонує додаткову інформацію та приклади порівняльного права й окремих джерел для того, щоб краще зрозуміти вимоги Стамбульської конвенції та вдосконалити українське законодавство в цій області права.

Нарешті, важливо зазначити, що думки, висловлені в цій роботі, є точкою зору авторів і не обов'язково відображають офіційну позицію Ради Європи, а також жодним чином не зв'язують майбутню роботу Групи Експертів по заходах проти насильства щодо жінок та домашнього насильства (ГРЕВІО) або Комітету Сторін Стамбульської конвенції.

II. ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

A. ПІДХІД, ЯКИЙ БАЗУЄТЬСЯ НА ПРАВАХ ЛЮДИНИ

Упродовж останніх двох десятиліть сформувалося розуміння насильства стосовно жінок, у тому числі й домашнього насильства, згідно якого воно є формою дискримінації та порушенням прав жінок (англ. women human rights). Це чітко зазначено у міжнародних правових та політичних документах, пов'язаних із боротьбою та запобіганням домашньому насильству та насильству стосовно жінок, а також у практиці Європейського суду з прав людини та у висновках Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок, ухвалених згідно з Факультативним протоколом до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Цю ідею було вперше висловлено у правових документах щодо захисту прав людини в межах ООН. Загальна рекомендація стосовно насильства щодо жінок №19 (1992 р.) Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок допомогла сформуванню визнання ґендерного-зумовленого насильства щодо жінок формою дискримінації жінок. У 1993 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію ООН про викорінення насильства щодо жінок, чим заклала підвалини міжнародних дій у сфері насильства стосовно жінок. У 1995 р. Пекінська декларація та Платформа дій визначила зниження рівня насильства над жінками стратегічною метою з-поміж інших вимог щодо забезпечення ґендерної рівності. У 2006 р. Генеральний секретар ООН опублікував глибоке дослідження усіх форм насильства щодо жінок, у якому було підведено підсумки щодо правових і політичних інструментів ООН, які проголошують та доводять, що насильство стосовно жінок є формою дискримінації та порушенням прав людини². Ці інструменти, які охоплюють і юридично обов'язкові договори

² Глибоке дослідження усіх форм насильства щодо жінок Генерального секретаря ООН (Secretary-General's in-depth study on all forms of violence against women), Пар.30-37 <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/v-sg->

у сфері прав людини, і так зване «м'яке право», глибоко та вичерпно проаналізовано у численних ґрунтовних дослідженнях, проведених провідними міжнародними організаціями, експертами, а також українськими громадськими організаціями і експертами, які працюють у сфері прав людини.

У низці документів Ради Європи також вказується, що насильство стосовно жінок, у тому числі й домашнє насильство, є однією з найсерйозніших форм ґендерно зумовленого порушення прав людини в Європі. З початку 1990-х років Рада Європи, зокрема, Керівний комітет Ради Європи з питань рівності жінок та чоловіків (CDEG), здійснила низку ініціатив для посилення захисту жінок від насильства. У 2002 р. Рада Європи прийняла Рекомендацію Rec(2002)5 Комітету міністрів державам-учасницям щодо захисту жінок від насильства; ця Рекомендація є важливим етапом з огляду на те, що у ній вперше в Європі запропоновано цілісну стратегію попередження насильства стосовно жінок та захисту постраждалих у всіх державах-учасницях Ради Європи.

У той самий час Парламентська асамблея Ради Європи також прийняла низку резолюцій та рекомендацій з питань різноманітних форм насильства щодо жінок, зокрема, Резолюцію 1247 (2001 р.) про каліцтво жіночих геніталій, Резолюцію 1582 (2002 р.) про домашнє насильство стосовно жінок, Резолюцію 1327 (2003 р.) про злочини, учинені в ім'я так званої «честі», Рекомендація 1723 (2005 р.) про примусові шлюби та дитячі шлюби, Рекомендацію 1777 (2007 р.) про злочини на сексуальному ґрунті, пов'язані із використанням «наркотиків для зґвалтувань», а також Резолюцію 1691 (2009 р.) про зґвалтування жінок, у тому числі зґвалтування у шлюбі³. У той самий час Парламентська асамблея Ради Європи неодноразово закликала розробити юридично обов'язкові стандарти щодо попередження ґендерного насильства, захисту від нього та кримінального переслідування його найжорстокіших і найпоширеніших форм, а також висловлювала свою підтримку розробці Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції), яка, як зазначалося, набула чинності 1 серпня 2014 р.

У Преамбулі Стамбульської конвенції чітко вказано, що Держави-учасниці Ради Європи визнають:

- що запровадження рівності між жінками та чоловіками de jure та de facto є ключовим елементом у запобіганні насильству стосовно жінок;
- що насильство стосовно жінок є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, яке призвело до домінування чоловіків над жінками та дискримінації жінок і до недопущення повноцінної емансипації жінок;

[study.htm](#)

³ Див. Пояснювальну доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Explanatory Report to the Council Of Europe Convention On Preventing And Combating Violence Against Women And Domestic Violence), Пар. 7-21 (Тут і далі – Пояснювальна доповідь).

- структурний характер насильства щодо жінок як насильства за гендерною ознакою, а також те, що насильство стосовно жінок є одним із головних соціальних механізмів, використовуваних для того, аби змусити жінок зайняти підпорядковане положення порівняно із чоловіками;
- що над жінками й дівчатами часто вчиняють тяжкі форми насильства, як-от: домашнє насильство, сексуальні домагання, зґвалтування, примусові шлюби, злочини, вчинені в ім'я так званої «честі», та каліцтво геніталій, що є тяжким порушенням прав людини жінок і дівчат і є головною перешкодою для досягнення рівності між жінками та чоловіками;
- що жінки й дівчата піддаються більшому ризику насильства за гендерною ознакою, ніж чоловіки;
- що домашнє насильство зачіпає жінок непропорційно, і що чоловіки також можуть бути жертвами домашнього насильства.

Як вказується у Пояснювальній доповіді до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Пояснювальна доповідь), Преамбула Конвенції встановлює зв'язок між досягненням гендерної рівності та викоріненням насильства щодо жінок. З огляду на цю передумову, вона визнає структурну природу насильства щодо жінок і те, що воно є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками. Відповідно, *Преамбула створює передумови для запровадження низки заходів, що містяться у Стамбульській конвенції та складають основу для зниження насильства стосовно жінок у ширшому контексті боротьби з дискримінацією жінок та досягнення гендерної рівності як у сфері законодавства, так і на практиці.*

Стамбульська конвенція підкреслює, що насильство стосовно жінок є серйозним порушенням прав жінок, а також зменшує чи знищує їхню можливість користуватися правами людини, зокрема, такими фундаментальними правами, як право на життя, безпеку, свободу, гідність, фізичну та емоційну цілісність, а отже уряди країн не можуть його ігнорувати. Більше того, деякі групи жінок, такі, як жінки та дівчата з обмеженою дієздатністю, піддаються більшому ризику потерпати від насильства, тілесних ушкоджень, знущань, недбалості або брутального чи жорстокого ставлення, а також експлуатації вдома і поза ним. Однак, хоча Стамбульська конвенція наголошує на тому, що насильство стосовно жінок, у тому числі й домашнє насильство стосовно жінок, є виразно гендерним феноменом, вона також чітко визнає й те, що чоловіки та хлопчики також можуть потерпати від домашнього насильства, а також те, що має бути вжито заходи у відповідь і на такий вид насильства⁴.

⁴ Там само, стор. 25-27.

V. ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД

Останнім часом уряди країн в усьому світі вжили різноманітних заходів з метою вирішення проблеми домашнього насильства завдяки тому, що було визнано, що домашнє насильство – це проблема, яка вимагає невідкладних втручань. Одним із найрозповсюдженіших підходів є внутрішнє реформування різних агенцій та інституцій, у тому числі й правоохоронної системи, судової системи, системи охорони здоров'я, притулків та інших організацій з метою створення системного реагування на цю проблему. Проте через те, що такі реформи часто ініціюються окремими установами-виконавцями, в реальності зв'язок між ними не є ефективним. Це не вирішує проблему для постраждалих від домашнього насильства, які й у таких ситуаціях мають звертатися до численних організацій, аби отримати підтримку та добитися справедливості. Отже, особи, що потерпають від домашнього насильства, й надалі змушені стикатися із надзвичайними труднощами, намагаючись отримати відшкодування та підтримку.

Таким чином, знову й знову робиться наголос на необхідності створення єдиної «офіційної відповіді», основою якої є потужні партнерські стосунки між державою та громадською спільнотою. Згідно з цим підходом, хоча різні інститути надають різні послуги постраждалим від домашнього насильства, система комунікації та координації поміж ними має дозволяти їм усім розуміти, які послуги надає кожна з них. Такий скоординований, але не обов'язково уніфікований підхід держави до справ, пов'язаних із домашнім насильством, називається «Системою відповіді (реагування) на домашнє насильство» (або «міжвідомча координація (взаємодія)» чи «міжвідомча система реагування »).

Короткий огляд історії процесу реформ, який призвів до формування систем реагування на домашнє насильство у багатьох країнах, вказує на те, що така ініціатива є внеском жіночого руху в кампанію проти домашнього насильства. На її ранніх етапах притулки та консультативні центри, створювані та підтримувані громадою, що ними керували жіночі організації та постраждалі від домашнього насильства, були пов'язані між собою, а їхня робота була добре налагоджена. Успіх таких ініціатив поступово змусив урядові та інші державні органи визнати потребу в ширшій координації різних інститутів, як державних, так і громадських, залучених до виконання такої роботи, та правоохоронних органів. В межах цієї ширшої стратегії втручання першим сектором, на який було скеровано зусилля, була система судочинства. В рамках відповідних заходів розроблялися протоколи і рекомендації щодо кожного компоненту системи судочинства, а також проводилися навчання та інша діяльність з підвищення обізнаності у роботі зі справами, пов'язаними із домашнім насильством. Проте поступово й інші інституції та сектори, зокрема, сектор охорони здоров'я, було включено у цю систему реагування (наприклад, реформа кримінального кодексу Швеції у сфері насильства щодо жінок, яка була одним із елементів пакету «Квіннофрід» (Kvinnofrid) і була проведена у 1998 р., наголошувала на важливості співпраці поліції, соціальних служб і закладів медичної допомоги⁵).

⁵ Див. Посібник ООН з питань НЖ (UN Handbook on VAW), стор. 24.

Було створено *координуючі органи* з метою забезпечення належної комунікації між системою судочинства та іншими надавачами життєво важливих послуг.

Можна назвати наступні тенденції у сфері «міжвідомчої взаємодії» («міжвідомчої системи реагування»), сформовані нещодавно:

- тісна співпраця учасників, причому не тільки урядових або державних органів, але й також тих, хто працює на приватному або громадському рівнях;

- перехід від «координації» між учасниками як основної характеристики системи до наголосу на якості «відповіді», яку надає така скоординована система особі, постраждалій від домашнього насильства. **Отже, жертви домашнього насильства є в центрі уваги такої скоординованої системи;**

- реагування має бути розроблене таким чином, щоб передбачати не тільки попереджувальні заходи, але й також захисні чи реабілітаційні. У переважній кількості випадків закони, зокрема – кримінальне законодавство, розроблені з метою запобігання скоєння подальших злочинів. Проте добре скоординована система реагування має не тільки запобігати подальшим діям у сфері домашнього насильства, але й забезпечувати надання постраждалій особі захисту і можливості повернення до стабільної ситуації⁶.

С. ПІДХІД, ЗОРІЄНТОВАНИЙ НА ПРАВА ПОСТРАЖДАЛИХ

За чинними міжнародними стандартами в центрі системи реагування на домашнє насильство знаходиться особа, що потерпіла від домашнього насильства. Ці стандарти вимагають:

- надання пріоритету постраждалим від домашнього насильства. З цього випливає потреба розуміти конкретні обставини та потреби у рамках саме цього контексту,
- уваги до усіх жінок, незалежно від їхньої раси чи касты, класу чи етнічної приналежності,
- визнання прав та можливостей жінки. Необхідно з повагою ставитися до її самооцінки та гідності,
- усвідомлення того, що, постраждала особа може вирішити свої проблеми, якщо їй надати необхідну підтримку, хоча вона може почуватися розгубленою у момент звернення до відповідного органу,
- неосудливого ставлення до поведінки такої особи та вибору, зробленого нею,
- конфіденційності та спільної конфіденційності,

⁶ Див. різні підходи та кращі моделі роботи у «Законодавство з домашнього насильства та його вплив. Аналіз, підготовлений для країн Асоціації держав Південно-східної Азії на основі міжнародних стандартів і хороших моделей практичної роботи» (Domestic Violence Legislation and its Implementation. An analysis for ASEAN countries based on international standards and good practices. Revised 2nd edition 2011 by UN Women). – Стр.35-55.

- щоб жінка, яка потерпає від домашнього насильства, сама могла визначити час, місце і швидкість надання їй допомоги, а також й те, як саме вона хоче рухатися уперед.¹ Невідкладне кризове втручання є життєво важливим. Існує потреба того, щоби усі зацікавлені сторони та агенції вели відповідну документацію⁷.

Модельне закон ООН з питань домашнього насильства (1996 р.) містить найконкретніше визначення прав потерпілих осіб з-поміж усіх міжнародних стандартів у сфері запобігання та реагування на домашнє насильство. Воно підтверджує, що метою закріплення прав потерпілої особи є ознайомлення її із законодавчими засобами захисту прав, доступними їй на першому етапі, коли вона подає скаргу щодо порушення її законних прав. Вони також окреслюють обов'язки поліції та системи судочинства по відношенню до постраждалої особи.

Хорошим прикладом визначення широкого спектру прав постраждалих від насильства є **Органічний закон Іспанії про комплексні заходи щодо захисту від гендерного насильства (2004 р.)**. Розділ II цього закону містить перелік прав, а це дозволяє визнати те, що ситуація насильства, від якого потерпають постраждалі, має вплив на різні аспекти їхнього життя, отже що означає, що вони потребують певної підтримки незалежно від їхнього соціального статусу (наймана працівниця чи приватна підприємця, державні службовці, непрацевлаштовані жінки чи жінки, які через свої соціальні, особисті чи економічні обставини не мають можливості брати участь в інтеграційних програмах працевлаштування).

а) Трудові права: адаптація жінок, що працюють, до обставин, в яких вони живуть, з використанням таких заходів, як обґрунтування частих випадків відсутності на робочому місці чи непунктуальності, зменшення кількості робочих годин або інша організація робочого часу, можливість географічної мобільності або зміна місця роботи, а також безстрокова відпустка/тимчасове призупинення роботи з правом збереження посади або без скасування контракту на працевлаштування тощо. Ці положення дозволили переглянути Закон про працівників, Закон про соціальні правопорушення та санкції, а також деякі колективні договори, які містять положення інтегрованого Закону.

б) Права у сфері соціального захисту: Закон включає у себе права у сфері соціального захисту, пов'язані із попередніми заходами; серед них – допомога у зв'язку із безробіттям, зарахування до загального стажу періодів вимушеної відпустки (безробіття), відстрочка обов'язкових внесків для приватних підприємців або політика підтримки у сфері працевлаштування чи професійного навчання (для стимулювання приватного підприємництва, професійної підготовки та підтримки під час працевлаштування) тощо. Також все це доповнюється серйозними поправками до Закону про загальне соціальне страхування та відповідними змінами до Закону про державний бюджет.

⁷ Джерело: Витяг зі Спільної ініціативи юристів з прав жінок (Lawyers Collective Women's Rights Initiative); «Знищення домашнього насильства ненасильницькими методами: Посібник для працівників з правових питань PWDVA (Ending Domestic Violence Through Non-Violence: Manual for PWDVA Protection Officers) (2008 р.).

с) Заходи економічної підтримки: для тих жінок, що не можуть брати участь в інтеграційних програмах працевлаштування та не мають доходу, існує можливість отримати економічну підтримку, еквівалентну виплатам у зв'язку із безробіттям за шість місяців, упродовж періоду до 24 місяців максимум. Такі програми розробляються автономними спільнотами, відповідальними за сферу соціальних послуг та економічні прогнози до бюджету. Така форма допомоги сумісна з будь-якою іншою, отриманою за Законом 35/95 «Про Допомогу та підтримку осіб, постраждалих від насильства та порушень сексуальної свободи». Визнання ситуації ґендерного насильства відбувається шляхом надання захисного припису, звіту, наданого прокуратурою, та вироку за процедурою, пов'язаною з ґендерним насильством. Жінки, постраждалі від насильства, отримують право й на інші форми економічної підтримки, такі, як гранти, економічні пільги та кредити, які надаються з метою підтримки людей, від яких залежать інші члени родини, та осіб, постраждалих від ґендерного насильства. Подібним чином, Національний план забезпечення житлом містить положення, які надають пріоритет у сфері отримання житла жінкам, які мають членів родини, залежних від них, особливо матерям і постраждалим від насильства.

d) Громадянські права, про які йдеться у поправці до Цивільного кодексу, спрямованій на полегшення процедури розлучення та окремого проживання, а також наголошення на «обов'язку кожного із членів подружжя виконувати домашні обов'язки та доглядати дітей і батьків, а також інших осіб, яких вони мусять доглядати». Подібним же чином, інша поправка була спрямована на те, щоби заборонити отримання агресором спільної опіки у справах, пов'язаних із ґендерним насильством.

е) Право на повну соціальну допомогу: Кожна жінка, постраждала від ґендерного насильства, має право на численні заходи соціальної допомоги, незалежно від стадії процесу віктимізації. Зокрема, на такі заходи соціальної підтримки, як: ресурси невідкладної допомоги постраждалим від насильства (юридична допомога, послуги з охорони здоров'я та психологічної підтримки, економічна підтримка, житло у невідкладних ситуаціях, підтримка дітям, залежним від постраждалої особи, соціальна інфраструктура для забезпечення незалежності...), притулки для постраждалих від насильства, у яких працюють мультидисциплінарні команди, ресурси надання допомоги у випадках кримінальних і цивільних проваджень, пов'язаних із ґендерно зумовленим насильством (спеціалізована юридична допомога та спеціалізована судова медична та психологічна допомога). Подібним же чином кожна автономна спільнота розробила свою систему надання підтримки за державний чи приватний кошт, наприклад: інформаційно-консультативні центри, центри невідкладної допомоги, притулки, захищені квартири та мобільна служба теле-допомоги. На практиці необхідно зважувати на те, наскільки професіонали дійсно готові реагувати на специфічні потреби жінок у гострих ситуаціях вразливості та залежності, у тому числі потреба постраждалих жінок, наприклад, імігранток (особливо тих, хто імігрував незаконно), жінок з обмеженими можливостями, представниць етнічних меншин.

f) **Спеціалізована юридична допомога постраждалим.** Інтегрований закон визнає право усіх постраждалих осіб на спеціалізовану та невідкладну юридичну допомогу, у тому числі на безоплатну юридичну допомогу для ведення усіх адміністративних та судових процесів і процедур, прямо чи непрямо пов'язаних із перенесеним насильством⁸. У той же час на практиці виникають складності із впровадженням цих положень законодавства.

D. КОМПЛЕКСНІСТЬ

Багато законів про насильство стосовно жінок і домашнє насильство, прийнятих в усьому світі за останні кілька десятиліть, зосереджувалося в основному на питанні його криміналізації. Однак важливо, щоби законодавство вийшло за ці межі з метою досягнення ефективного застосування низки галузей права, у тому числі цивільного, кримінального, адміністративного та конституційного права, та приділяло достатню увагу запобіганню насильства, а також наданню захисту та підтримки постраждалим особам.

Дані міжнародні стандарти у сфері насильства щодо жінок і домашнього насильства вимагають, щоби *законодавчі рамки були всеохопними та мультидисциплінарними, криміналізували усі форми насильства щодо жінок та охоплювали питання запобігання, захисту, уповноважування постраждалих та надання їм підтримки (у сфері охорони здоров'я та економічної, соціальної, психологічної підтримки), а також належного покарання порушників та наявності засобів правового захисту постраждалих.*

Наприклад, **Органічний закон Іспанії про комплексні заходи щодо захисту від гендерного насильства** (2004 р.) включає у себе положення щодо підвищення чутливого ставлення до постраждалих від насильства, запобігання насильству, виявлення таких випадків і щодо прав постраждалих; створює особливі інституційні механізми, які уможливають роботу над справами, пов'язаними із насильством щодо жінок; впроваджують відповідні норми у кримінальне законодавство, а також встановлюють судовий захист постраждалих. Також важливим є те, що цей закон уможливорює мультидисциплінарний підхід до роботи у справах, пов'язаних із насильством щодо жінок⁹.

Стамбульська конвенція недвозначно вимагає прийняття та здійснення всеосяжної та скоординованої політики, яка пропонує *комплексну відповідь на проблему насильства стосовно жінок* (стаття 7) шляхом запобігання, захисту та підтримки, судового переслідування та інтегрованої політики, а також збору даних.

Одним із загальних юридичних принципів, метою якого є забезпечення всеохопного законодавчого підходу, є «принцип належної уваги».

У ширшому сенсі «належна увага» означає рівень допомоги чи діяльності, якого, як

⁸ Див. Іспанське законодавство у сфері насильства щодо жінок: Труднощі та факти. Експертна доповідь, підготовлена Кармен де ла Фуенте Мендес (*Spanish Legislation on Violence against Women: Challenges and Facts* Expert Paper prepared by: Carmen de la Fuente Méndez, Pueblos Unidos Madrid, Spain) – Стр. 5-7.

⁹ Див. Посібник ООН з питань НЖ (UN Handbook on VAW), стор. 14.

очікується, дотримуватиметься уповноважений орган для виконання своїх обов'язків. У різних галузях права стандарти належної уваги розвивалися для надання, так би мовити, інструменту для вимірювання, який дозволив би оцінити, чи держава або інший орган виконує взяті на себе обов'язки. Мовою правозахисників стандарт належної уваги - це інструмент, який дозволяє суб'єктам права вимагати підзвітності від уповноважених органів, формуючи структуру оцінки, що дає можливість встановити, чи є виконання зобов'язання ефективним, а також дозволяє аналізувати дії чи бездіяльність уповноважених органів. Це особливо важливо тоді, коли потенційні порушення впливають із бездіяльності уповноважених органів, оскільки уповноваженим органам може бути складно визначити те, чи бездіяльність становить порушення прав суб'єктів права, якщо немає якоїсь правової основи для такої оцінки¹⁰.

Стандарт належної уваги у сфері насильства щодо жінок, у тому числі й домашнього насильства, був вперше викладений у Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок (1993 р.) у статті 4, де від держав вимагається *«приділяти належну увагу питанням попередження та розслідування актів насильства стосовно жінок та покарання за них у відповідності до національного законодавства незалежно від того, чи скоєні такі акти державою чи приватними особами»*. У Загальній рекомендації №19 Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок відмітив, що *«Держави також можуть бути відповідальними за приватні дії, якщо вони виявляться неспроможними діяти з належною увагою з метою запобігання порушень прав або розслідувати та карати насильницькі дії»*¹¹.

Історично аналіз у сфері насильства щодо жінок з наголосом на належній увазі мав тенденцію зосереджуватися на відповіді держави на насильницькі дії, які вже сталися, із використанням таких інструментів, як законодавчі реформи, доступ до правосуддя, а також створення послуг з надання допомоги. Проте у 2006 р. попередня Спеціальна доповідачка з питань насильства щодо жінок Якін Ертюрк (Yakin Ertürk) опублікувала звіт про використання стандарту належної уваги як інструменту викорінення насильства щодо жінок.¹² Це звіт встановлює структуру аналізу з опертям на принципи **(1) запобігання, (2) захисту, (3) покарання, (4) відновлення**, а також детально описує те, як стандарт належної уваги може бути роз'яснений з метою укріплення зобов'язань попередження насильства щодо жінок і надання компенсації постраждалим від такого насильства, а також з метою включення у структуру належної уваги недержавних учасників як уповноважених органів.

Стамбульська конвенція також встановлює принцип належної уваги – відповідальність держави за насильство стосовно жінок, вчинюване як державними органами, так і

¹⁰ Стандар належної уваги у контексті насильства щодо жінок. Оглядова доповідь (The Due Diligence Standard for Violence against Women. Summary paper).

¹¹ Загальна рекомендація CEDAW №19 (CEDAW General Recommendation 19), Пар CEDAW. 19, U.N. Doc. A/47/38 (1992).

¹² Спеціальна доповідачка з питань насильства щодо жінок, Звіт про використання стандарту належної уваги як інструменту знищення насильства щодо жінок (Special Rapporteur on Violence Against Women, The Due Diligence Standard as a Tool for the Elimination of Violence Against Women), Пар. 35, U.N. Doc. E/CN.4/2006/61 (2006 р.)

приватними особами. Стаття 5 вимагає від Сторін вжити *«необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення належної уваги до недопущення, розслідування, покарання та забезпечення компенсації стосовно актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції та які вчинені недержавними учасниками»* (пункт 2).

Важливо відзначити те, що це є зобов'язанням *не результату, а дії*. Вимагається, аби Сторони організували свою відповідь на всі форми насильства, охоплені Стамбульською конвенцією, таким чином, щоби дозволити відповідним органам належно попереджувати насильницькі дії, розслідувати їх, карати та надавати засоби відновлення постраждалим. Неспроможність держав діяти таким чином тягне за собою відповідальність за дії, які в іншому випадку відносяться виключно до сфери відповідальності недержавних учасників. Такий зміст статті 5 Стамбульської конвенції також віддзеркалює і практику Європейського суду з прав людини. Нещодавно у справах, пов'язаних із домашнім насильством, Суд визнав обов'язок належної уваги (див. рішення у справі *«Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey, 2009 р.)*. Він встановив, що позитивний обов'язок захищати право на життя (стаття 2 Європейської конвенції з прав людини) вимагає від державних органів демонструвати належну увагу, наприклад, вживаючи запобіжних оперативних заходів з метою захисту особи, чиє життя є під загрозою¹³.

III. Запобігання

A. НАДАННЯ ОСОБЛИВОЇ УВАГИ ЗАПОБІГАННЮ

Спочатку законодавча відповідь на насильство стосовно жінок в основному зосереджувалася на його криміналізації, а тому й не робилося спроб відреагувати на першопричини насильства щодо жінок. Проте із часом все більше наголосу робилося на важливості включення до законодавства запобіжних заходів.

Згідно зі звітом Спеціальної доповідачки з питань насильства щодо жінок про стандарт належної уваги як інструмент подолання насильства щодо жінок, *загальні методи, спрямовані на виконання обов'язків запобігання*, які є першим стовпом принципу належної якості, є наступними:

- Підготовка інформаційних кампаній, у тому числі й широкомасштабних кампаній із залученням засобів масової інформації
- Національні дні дій проти насильства за ґендерною ознакою
- Кампанії з «нульової толерантності»
- Зусилля, спрямовані на залучення чоловіків і жінок до запобігання насильства.
- Проведення навчання для спеціалізованих груп професіоналів, у тому числі й для поліції, прокурорів та представників системи судочинства.

¹³ Див. пар. 58, 59 Пояснювальної доповіді.

➤ Розробка національних планів дій з метою координування діяльності у сфері протидії насильству щодо жінок¹⁴.

Отже, у Посібнику ООН з питань насильства стосовно жінок (UN Handbook on VAW) рекомендується, щоби пріоритетом законодавства було попередження насильства стосовно жінок, і воно має включати положення щодо наступних заходів у сфері попередженні насильства щодо жінок:

- інформаційна діяльність стосовно прав жінок як прав людини, ґендерної рівності та права жінок бути вільними від насильства;
- використання навчальних планів для зміни дискримінаційних соціальних і культурних моделей поведінки, а також принизливих ґендерних стереотипів;
- підвищення уваги ЗМІ до питань насильства щодо жінок.

Що стосується *інформування*, законодавство має уповноважити уряд надавати підтримку та фінансувати державні інформаційні кампанії з питань насильства щодо жінок, у тому числі й загальні кампанії, спрямовані на підвищення чутливості населення до питань насильства щодо жінок як вияву нерівності та порушення прав людини, а також спеціальні інформаційні кампанії, розроблені з метою підвищення ознайомленості із законодавством, запровадженням для вирішення проблеми насильства щодо жінок, та засобами правового захисту, що містяться у ньому.

Що стосується *навчальних планів*, законодавство має дозволити впровадження в систему обов'язкової освіти питань щодо прав жінок і дівчат як прав людини, поширення ґендерної рівності, зокрема, щодо права жінок і дівчат бути вільними від насильства, на всіх освітніх рівнях, починаючи з дитячих садочків і закінчуючи вищою освітою. Воно також має забезпечити ґендерну чутливість таких навчальних програм і те, щоби вони включали інформацію щодо поточного законодавства, яке закріплює жіночі права як права людини та бореться із насильством щодо жінок. Також у законодавстві необхідно наголосити на тому, щоби такі навчальні плани розроблялися із залученням громадянського суспільства.

Що стосується необхідності *підвищення чутливості засобів масової інформації*, рекомендується законодавчо заохочувати підвищення чутливого ставлення журналістів та інших працівників ЗМІ до проблеми насильства щодо жінок¹⁵. Ця сфера регулювання є життєво важливою для будь-якої довгострокової політики у сфері насильства стосовно жінок.

¹⁴ Див. Спеціальна доповідка з питань насильства щодо жінок, Звіт про використання стандарту належної уваги як інструменту знищення насильства щодо жінок (Special Rapporteur on Violence Against Women, The Due Diligence Standard as a Tool for the Elimination of Violence Against Women), Пар. 35, U.N. Doc. E/CN.4/2006/61 (2006), Пар. 38-46.

¹⁵ Посібник ООН з питань НЖ (UN Handbook on VAW), стор. 28-30.

V. ОГЛЯД КРАЩИХ ПРАКТИК

Ми вважаємо доцільним надати загальний огляд різних підходів у сфері запобігання насильства стосовно жінок, використовуваних в усьому світі.

У Законі проти феміциду та інших форм насильства щодо жінок (2008 р.), прийнятому нещодавно у Гватемалі, йдеться про те, що держава несе відповідальність за міжвідомчу співпрацю, поширення та моніторинг інформаційних кампаній, початок діалогу та впровадження державної політики для попередження насильства щодо жінок.

Стаття 8 **Закону Марії да Пенья Бразилії** (*Brazilian Maria da Penha Law*, 2006 р.) заклала підвалини для інтегрованих попереджувальних заходів, у тому числі й заохочення засобів масової інформації уникати стереотипних ролей, які легітимізують або заохочують домашнє і сімейне насильство, заохочення проведення державних освітніх кампаній, та наголосила на необхідності запровадження навчальних програм щодо прав людини та проблем домашнього та сімейного насильства проти жінок на всіх рівнях освіти.

Мексиканський Закон щодо доступу жінок до життя, вільного від насильства (2007 р.) вимагає розробки для всіх рівнів освіти навчальних програм, які поширюватимуть розуміння ґендерної рівності та підкреслювати важливість для жінок можливості жити життям, вільним від насильства.

Розділ I **Органічного закону Іспанії про комплексні заходи щодо захисту від ґендерного насильства** (2004 р.) стосується поширення ґендерної рівності та мирного вирішення конфліктів на усіх рівнях освіти, у тому числі й шляхом підвищення кваліфікації професійних освітян. Стаття 6 цього Закону вимагає, щоби органи освіти забезпечували вилучення сексистських і дискримінаційних стереотипів з усіх навчальних матеріалів. Завдяки цьому положенню було переглянуто багато підручників, укладених у відповідності до навчальних програм. Стаття 3 цього іспанського закону уможлиблює запровадження Національного плану з підвищення чутливості та запобігання у сфері насильства щодо жінок, спрямованого і на жінок, і на чоловіків, для того щоби підвищити поінформованість щодо цінностей, заснованих на повазі до прав людини та рівності чоловіків і жінок. У статті 14 також вказано, що «засоби масової інформації працюватимуть в напрямку захисту та забезпечення статевої рівності, уникнення будь-якої дискримінації між чоловіками та жінками»; вона також наголошує на тому, що «в межах вимог щодо журналістської об'єктивності, надаючи інформаційні повідомлення стосовно насильства щодо жінок, ЗМІ мають робити усе необхідне для захисту прав, свободи і гідності жінок, постраждалих від ґендерно-зумовленого насильства, та їхніх дітей»¹⁶.

¹⁶ Див. також Посібник ООН з питань НЖ (*UN Handbook on VAW*), стор. 28-30.

IV. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

Одна із найпоширеніших форм насильства щодо жінок – це те, що чиниться чоловіком або інтимним партнером-мужчиною. І дані щодо поширеності домашнього насильства, і специфічні його характеристики спричинили розробку спеціальних законів, політики та заходів. Наприклад, у більшості європейських країн наразі вже діють рамкові закони щодо домашнього насильства, хоча вони мають різну сферу дії та містять різні підходи. «Домашній» чинник вимагає спільного обговорення цієї проблеми також і в контексті Проекту Ради Європи «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні», з огляду на те, що його важлива частина стосується Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та поправок, запропонованих до нього (проект Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

A. ВИЗНАЧЕННЯ

Стамбульська конвенція запропонувала перше визначення домашнього насильства міжнародного значення (стаття 3 пункт b): *«всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні, або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні»*. Отже, Конвенція приділяє велику увагу домашньому насильству.

Концепція домашнього насильства охоплює два основних дискусійних питання: **види домашнього насильства та види стосунків, що їх охороняє закон, і вони тісно пов'язані між собою**.

Впродовж тривалого часу законодавство стосовно домашнього насильства стосувалося тільки фізичного насильства. Проте, оскільки було сформовано більш детальне розуміння природи домашнього насильства, низка країн розробила нові законодавчі акти та/або внесла поправки в поточні закони, які охоплюють деякі або всі наступні види насильства: фізичне, сексуальне, емоційне та/або психологічне, а також патрімоніальне насильство, насильство, пов'язане із власністю, та/або економічне насильство¹⁷.

Згідно з Розділом II «Визначення» *Модельного закону ООН з питань домашнього насильства*, держави заохочуються застосовувати якомога ширші визначення дій, пов'язаних з домашнім насильством, та стосунків, у межах яких чиниться домашнє насильство, враховуючи те, що такі порушення не є специфікою певної культури, як досі вважалося, оскільки потоки імміграції, які зростають, розмивають визначні культурні практики, як формальні, так і неформальні. Більше того, необхідно запровадити щонайширші визначення для забезпечення узгодженості із міжнародними стандартами.

¹⁷ Посібник ООН з питань НЖ (*UN Handbook on VAW*), стор. 24.

Звіт Генерального секретаря «Глибинне дослідження усіх форм насильства щодо жінок» (2006 р.) демонструє, що коло форм насильства, що з ними може стикатися жінка у родині впродовж життя, може починатися із насильства від народження і закінчуватися насильством над старшими жінками. Форми насильства над жінками у родині, які зазвичай вирізняються, включають у себе наступне: побиття та інші форми насильства з боку інтимного партнера, у тому числі й подружні зґвалтування; сексуальне насильство; насильство, пов'язане із приданим; інфантицид жінок; сексуальне зловживання дітьми жіночої статі у родині; каліцтво жіночих геніталій та інші традиційні практики, що зашкоджують жінкам; ранні шлюби; примусові шлюби; позашлюбне насильство; насильство над хатніми працівниками, а також інші форми експлуатації. Досліджень і даних щодо насильства з боку інтимних партнерів та деяких інших форм шкідливих звичаїв більше, ніж щодо деяких інших форм і проявів насильства над жінками¹⁸.

Щодо стосунків, які мають регулюватися Законом про домашнє насильство, Модельний закон ООН з питань домашнього насильства вказує на те, що *«стосунки, які підпадають під сферу дії законодавства щодо домашнього насильства, мають включати у себе: дружин, партнерок, із якими порушники проживають спільно, колишніх дружин або партнерок, подруг (у тому числі, якщо вони не проживають у тій же дoмiвцi), родичок (у тому числі, сестер, дочок, матерів, але не тільки їх), а також хатніх працівниць»*. Держави мають надавати таку ж підтримку жінкам, які не є громадянками, а також притягувати до відповідальності чоловіків, які не є громадянами, згідно з тими ж самими стандартами, за якими притягають до відповідальності чоловіків, які є громадянами. Мають бути відсутні обмеження, спрямовані на жінок, щодо притягнення до відповідальності їхніх чоловіків або партнерів, з якими вони спільно проживають. Необхідно внести поправки до доказового права, а також до кримінального процесуального та цивільного процесуального кодексів з метою урахування таких надзвичайних обставин.

Отже, з метою узгодження зі стандартами ООН та Європи законодавство має включати всеохопне визначення домашнього насильства, яке включатиме фізичне, сексуальне, психологічне (емоційне) та економічне насильства, а також охоплюватиме широке коло осіб.

Законодавство має бути застосовним як мінімум до осіб, які перебувають або перебували в інтимних стосунках, у тому числі подружніх, позашлюбних, одностатевих стосунках або стосунках, які не передбачають спільного проживання; осіб, які мають родинні зв'язки одне з одним, а також членів одного домогосподарства¹⁹.

¹⁸ Глибинне дослідження усіх форм насильства щодо жінок Генерального секретаря ООН (Report of the Secretary-General "In-depth study on all forms of violence against women"), Пар. 111. - <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/v-sg-study.htm>

¹⁹ Див. також Посібник ООН з питань НЖ (UN Handbook on VAW), стор. 23-25.

В. КРАЩІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Визначення домашнього насильства, що містяться у законах, включають у себе низку дій, які призводять до фізичних, психічних або сексуальних ушкоджень. Деякі закони спираються на широкі визначення, які можна інтерпретувати, беручи до уваги будь-які незаконні дії, які призводять до ушкодження або травм. Наприклад, визначення домашнього насильства за малайзійським законодавством включає у себе погрози нанести тілесні ушкодження, навмисне нанесення тілесних ушкоджень, примус до будь-якої поведінки чи дії, сексуальної чи іншої, обмеження свободи пересувань чи утримування постраждалої особи проти її волі, а також зруйнування чи ушкодження власності. Стаття 5 бразильського *Закону Марії да Пенья* (2006 р.) зазначає, що *«домашнє та сімейне насильство стосовно жінок – це будь-яка ґендерована дія чи бездіяльність, яка призводить до смерті жінки, її травмування, фізичного, сексуального або психологічного страждання, а також моральної та матеріальної шкоди»*. Інші закони містять конкретні приклади дій, які є домашнім насильством. В цьому сенсі найповніше визначення домашнього насильства міститься у законі Філіппін, що окремо визначає дії, які призводять до фізичної, сексуальної та психологічної шкоди, побиття, напад, примус, домагання або самовільне обмеження свободи, переслідування тощо.

Проте на практиці визначення домашнього насильства, які включають у себе *психологічне та економічне насильство*, можуть виявитися проблемними. Досвід демонструє, що порушники, схильні до насильства, можуть спробувати скористатися такими положеннями законів і звернутися з проханням надати їм захисні приписи, стверджуючи, що їхні партнерки психологічно тиснуть на них. Більше того, багато жінок не очікують потужної судової реакції на так звані дії психологічного чи економічного насильства над ними. Крім того, психологічне насильство надзвичайно складно довести. Тому *вкрай важливо, щоби будь-яке визначення домашнього насильства, яке включає у себе психологічне та/або економічне насильство, впроваджувалося ґендерно чутливо та належно*. З метою визначення того, чи певна поведінка є насильницькою, необхідно спиратися на досвід професіоналів, які працюють у даній сфері, у тому числі й психологів та консультантів, правозахисників і надавачів послуг позивачам/постраждалим від насильства і науковців.

У своїй публікації організація «ООН Жінки» також погоджується із тим, що можна уникнути такого наслідку, якщо закон є ґендерно чутливим. Організація унаочнила це прикладом лаоського закону, у якому є положення щодо **«впливу на майно»**, спричиненого домашнім насильством, що включає у себе такі аспекти, як невиконання обов'язків щодо аліментів, спричинення до втрати жінкою прав на спадок, а також руйнування житла та майна.

Ще одне значення ґендерно нейтрального законодавства унаочнюється положеннями про **«самозахист»**, що містяться у законодавстві з домашнього насильства. Тільки деякі країни вирізняють насильство, скоєне з метою самозахисту, з-поміж інших видів насильства (наприклад, Сінгапур). Хоча включення такого положення може захищати жінок, які скоюють акти насильства з метою самозахисту, воно також може бути використане для

виправдання чоловіків, які чинять домашнє насильство. Натомість, у законодавстві Філіппін міститься визначення «синдрому жінки, яка страждає від насильства» («battered women's syndrome»), що ним можуть скористатися жінки, які скоїли насильство з метою самозахисту.

Що ж стосується кола осіб, захищених законом, національне законодавство щодо домашнього насильства часто застосовувалося по відношенню до осіб, які перебувають в інтимних стосунках, і, зокрема, до одружених пар. З часом відбулося розширення законодавчих рамок, які тепер охоплюють й інших скаржників/постраждалих від домашнього насильства, наприклад, інтимних партнерів, які не перебувають у шлюбі або не проживають спільно, людей, пов'язаних сімейними стосунками, і людей з одного домогосподарства, у тому числі й хатніх працівників.

Органічний закон Іспанії про комплексні заходи щодо захисту від гендерного насильства (2004 р.) визначає домашні стосунки дуже широко, що дозволило розширити сферу його застосування на чоловіка/дружину, колишнього чоловіка/дружину, нешлюбні стосунки, стосунки без спільного проживання, романтичні та сексуальні стосунки, а також стосунки між членами родини та домогосподарства, такими, як родичі по висхідній та нисхідній лініях, особами, пов'язаними кровними стосунками, особами, які проживають разом, не досягли повноліття або особами з інвалідністю й знаходяться під опікою.

Вимога, прописана в *законодавстві Австрії*, щоб скаржниця/постраждала довели існування стосунків із порушником для того, аби отримати захист у відповідності до закону, іноді призводила до вторинної віктимізації заявниці/постраждалої особи. Порушники заперечували існування стосунків, аби уникнути захисного припису. Натомість від скаржниці/постраждалої особи вимагали доведення того, що стосунки дійсно існували, що призвело до виникнення питання, що ж є «стосунками», у тому числі й те, чи має скаржниця/постраждала особа доводити, що вона мала сексуальні стосунки із порушником, аби мати право на захист²⁰.

С. ЗАХИСТ І ПІДТРИМКА ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Всеохопний законодавчий підхід вимагає, щоби постраждалі від домашнього насильства отримували достатній захист від подальшого насильства, а також підтримку та допомогу, необхідні для подолання численних наслідків такого насильства та відновлення їхніх життів.

Згідно зі звітом Спеціальної доповідачки з питань насильства стосовно жінок «Стандарт належної уваги як інструмент знищення насильства щодо жінок», *загальними засобами намагання виконати вимоги щодо захисту як другого наріжного каменю принципу належної уваги є такі*²¹:

²⁰ Див. Посібник ООН з питань НЖ (*UN Handbook on VAW*), стор. 24, 25. Також див. «Законодавство з домашнього насильства та його вплив. Аналіз, підготовлений для країн Асоціації держав Південно-східної Азії на основі міжнародних стандартів і хороших моделей практичної роботи» (See also *Domestic Violence Legislation and its Implementation. An analysis for ASEAN countries based on international standards and good practices*, UN Women). Стор. 17-18.

²¹ Там само. Див. Спеціальна доповідачка з питань насильства щодо жінок, Звіт про використання стандарту

- Надання послуг²²
 - Телефонні гарячі лінії
 - Охорона здоров'я
 - Консультативні центри
 - Юридична допомога
 - Притулки
 - Обмежувальні/захисні приписи
 - Фінансова допомога постраждалим.

Отже, згідно зі стандартами ООН, законодавство має включати у себе заходи **захисту, допомоги та підтримки скаржників/постраждалих**, у тому числі **всеохопні та інтегровані** служби підтримки, право на отримання допомоги з **працевлаштуванням, житлом**, а також надання фінансової допомоги.

З метою забезпечення *всеохопних та інтегрованих послуг* законодавство має:

- зобов'язати держави надавати фінансування всеохопним та інтегрованим службам підтримки з метою допомогти постраждалим від насильства та/або брати участь у їх створенні;
- наголосити, що усі служби, спрямовані на допомогу жінкам, постраждалим від насильства, також мають надавати підтримку дітям цих жінок;
- наголосити, що розташування таких послуг має забезпечувати рівний доступ до послуг, зокрема, міському та сільському населенню, а також
- по мірі можливості забезпечувати дотримання наступних мінімальних стандартів доступності служб підтримки, спрямованих на скаржників/постраждалих:
 - наявність національної жіночої телефонної гарячої лінії, на якій усі скаржники/постраждалі від насильства зможуть отримати допомогу по телефону цілодобово та безоплатно та на якій їх зможуть перенаправити до інших надавачів послуг;
 - наявність одного місця у притулку/прихистку **на кожні 10 000 населення**, яке забезпечить безпечне перебування в надзвичайній ситуації, надання якісного консультування та допомоги з пошуку довгострокового місця проживання;
 - один жіночий правозахисний і консультативний центр на кожні 50 000 жінок, який забезпечить випереджувальну підтримку та кризове втручання, спрямовані на скаржниць/постраждалих, у тому числі й надання юридичної допомоги та підтримки, а також довготермінової підтримки скаржниць/постраждалих і спеціалізованих послуг для конкретних груп жінок (таких, як спеціальні послуги для іммігранток, постраждалих від

належної уваги як інструменту знищення насильства щодо жінок (Special Rapporteur on Violence Against Women, The Due Diligence Standard as a Tool for the Elimination of Violence Against Women), Пар. 35; U.N. Doc. E/CN.4/2006/61 (2006), Пар. 46-49.

²² Ці послуги часто надаються спільно з ГО і можуть фінансуватися Державою або зовнішніми донорами. Там само, Пар. 47.

насильства, жертв торгівлі людьми, або для жінок, постраждалих від сексуальних домагань на робочому місці), коли це доречно;

- один центр консультативної допомоги зґвалтованим **на кожні 200 000 жінок** (який надаватиме скаргникам/постраждалим від сексуального насильства за рахунок держави всеохопні та інтегровані послуги, у тому числі тестування на вагітність, екстрену контрацепцію, абортівні послуги, лікування захворювань, що передаються статевим шляхом, лікування травм, постконтактну профілактику та психологічне консультування. Доступ до таких послуг не має обумовлюватися тим, чи скаргниця/постраждала подала заяву про насильство до поліції.)

- доступ до послуг з охорони здоров'я, у тому числі репродуктивного здоров'я та профілактики ВІЛ²³.

D. КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Домашнє насильство є складним питанням для кримінального права. Дебати щодо того, що є найкращим рішенням проблеми цього виду насильства, які включають у себе дискусію щодо межі кримінальної відповідальності та особливостей такої відповідальності, тривають вже значний час. Міжнародне порівняльне право та практична робота демонструють, що ставлення до домашнього насильства як до серйозного злочину має сягнути задовільного рівня юридичної узгодженості. У більшості кримінальних кодексів в усьому світі не існує спеціального злочину, а отже застосовуються загальні кримінальні положення. Поняття домашнього насильства охоплює цілу низку можливих незаконних дій, і переважну більшість з них можна розглядати як вбивство, напад, тілесні ушкодження, зґвалтування тощо. Проте такий підхід зазвичай не дає можливості сформулювати всеохопну відповідь та призводить до серйозних прогалин. Він як мінімум виправдовує такі правопорушення, як насильницькі дії, виключені зі сфери домашнього насильства, і аж ніяк не попереджує їх.

Світова організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає згаданий вище «домашній» чинник наступним чином: *«Той факт, що жінки часто мають емоційні стосунки з тими, хто їх віктимізує, та економічно залежні від них, має значні наслідки як для динаміки жорстокого поводження, так і для підходів у сфері боротьби із ним»*²⁴. Аналіз елементів і динаміки домашнього насильства поза межами цього дослідження. Утім, з метою окреслення та розробки законодавчих заходів ми можемо навести деякі із таких наслідків:

- Домашнє насильством часто включає у себе повторення агресивних дій або моделей жорстокої поведінки. Насильство перетворюється на щось звичне.

²³ Посібник ООН з питань НЖ (UN Handbook on VAW), стор. 31, 32.

²⁴ Круг Е.Г., Далберг Л.Л., Мерсі Дж.А., Цві А.Б., Лозано Р. (під ред). Світовий звіт з питань насильства та здоров'я, ВООЗ (Krug, E. G.; Dahlberg, L. L.; Mercy, J. A.; Zwi A. B.; and Lozano, R. (Eds). *World Report on Violence and Health*, WHO, Geneva), 2002 р., ст. 89 (Тут і далі – Світовий звіт ВООЗ з питань насильства).

- Акти агресії чи жорсткого поводження, якщо розглядати їх окремо, є незначними та не призводять до фізичних ушкоджень, а отже можуть і не сягати рівня кримінальних правопорушень.
- Соціальне прийняття домашнього насильства та стигматизація постраждалих є бар'єром, який перешкоджає зверненню останніх за допомогою та виходу із ситуацій насильства.
- У багатьох випадках насильство посилюється із часом, а отже підвищується й рівень ризику, з яким стикаються постраждалі.

Належною реакцією на домашнє насильство з боку кримінального права є врахування цих елементів, але існують різні способи щодо того, як це зробити у кожному конкретному контексті. Порівняльний аналіз світового досвіду демонструє, що існують різні шляхи криміналізації домашнього насильства, у тому числі й інтегровані рамкові закони, визначення конкретних правопорушень та уточнення того, що є обтяжувальними обставинами. Таке різноманіття підходів піднімає багато питань щодо ефективності найкращих практик та їх вибору. Відповіді в основному залежать від місцевої інституційної та юридичної культури, а також від професійного ставлення до даного питання посадових осіб, відповідальних за виконання законів. Проте міжнародні мінімальні стандарти наголошують на необхідності спеціальних законодавчих заходів, які дозволять цілеспрямовано реагувати на специфіку домашнього насильства. За термінологією «ООН Жінки», Держави мають впровадити законодавчі заходи, *«які братимуть до уваги динаміку домашнього насильства, що включає у себе повторюваність, ушкодження, які не є сильними, а також потребу у термінових заходах безпеки»*.²⁵ Існує два основних підходи до впровадження проблем домашнього насильства у кримінальне законодавство:

- **Домашнє насильство як спеціальне правопорушення (окремий склад кримінального правопорушення).** Виділення спеціального кримінального правопорушення є найкращою відповіддю на домашнє насильство, особливо якщо йдеться про випадки, які включають у себе моделі специфічної жорсткої поведінки та систематично повторювальні поодинокі насильницькі дії, кожна з яких окремо може не сягати межі кримінального карного діяння. У таких випадках спеціальні кримінальні правопорушення можуть виявитися єдиним способом забезпечити відповідність законодавства цілям Стамбульської конвенції.
- **Обтяжувальні обставини.** Це ще один варіант того, як кримінальні кодекси можуть відреагувати на складну динаміку домашнього насильства. Держави можуть дійти висновку, що вчинення кримінальних правопорушень в межах домогосподарства або проти близької людини, теперішнього або колишнього партнера, слід розглядати як обставину, що

²⁵ ООН Жінки, Віртуальний центр знань для з питань припинення насильства над жінками та дівчатами (UN WOMEN, Virtual Knowledge Centre to End Violence Against Women and Girls), (веб-сторінка) <http://www.endvawnow.org/en/articles/395-specific-legislation-on-domestic-violence.html> (Тут і далі - сторінка Віртуального центру знань «ООН Жінки»)

обтяжує покарання. Цей підхід дозволяє використовувати усі положення кримінального законодавства і водночас накладати серйозніші покарання у випадках домашнього насильства. Цікавим є те, що останнє Аналітичне дослідження щодо Рек(2002)5 Комітету міністрів Ради Європи²⁶ продемонструвало, що *дві третини держав-учасниць Ради Європи мають такі положення у законодавстві, які дозволяють накладати серйозніше покарання, коли йдеться про злочинні дії, вчинені проти колишніх чи теперішніх дружин/чоловіків або партнерів/ок.*

Ці варіанти є сумісними. Насправді багато міжнародних організацій підтримують підхід до домашнього насильства як до спеціального кримінального правопорушення, при цьому воно визнається і як обтяжувальна обставина при скоєнні інших видів злочинів. Наприклад, у додатку до Рекомендації (2002)5 Рада Європи закликає держави-учасниці *«переглянути покарання та/або за необхідності посилити їх у випадках навмисного нападу або побиття, скоєного всередині родини, ким би не був член родини, про якого йдеться»* (Пар. 56).

Інституції, що працюють в рамках ООН, дотримуються ще чіткіших визначень. Веб-сайт «Віртуальний центр знань» (*Virtual Knowledge Centre*), створений організацією «ООН Жінки», закликає *«наголосити на тому, що покарання за злочини, що включають у себе домашнє насильство, мають бути суворішими, ніж за злочини, пов'язані з насильством, яке не є домашнім. Це дозволяє підкреслити таку важливу думку про те, що держави мають ставитися до домашнього насильства так само серйозно, якщо не серйозніше, як і до злочинів проти незнайомих».*

Європейський суд з прав людини має добре усталену практику у сфері домашнього насильства, серед основних проблем якої є питання належної уваги, про що йтиметься детальніше у подальших розділах. Проте Суд дійсно зважає на існування спеціальних положень під час встановлення відповідальності держав. У нещодавній справі *«Еремія проти Республіки Молдова»* (*Eremia v. The Republic of Moldova*) Суд відмітив те, що *«у молдавському законодавстві існують спеціальні кримінальні санкції щодо вчинення актів насильства над членами своєї родини»*, та підсумував, що *«органи державної влади впровадили законодавство, яке дозволяє їм вживати заходів проти осіб, звинувачуваних у сімейному насильстві»*²⁷.

В залежності від змісту запропонованого спеціального порушення стосовно домашнього насильства, розробники законодавства мають пам'ятати про те, що *Посібник ООН з питань насильства стосовно жінок* рекомендує наступні межі: *«особи, які перебували чи наразі перебувають в інтимних стосунках, у тому числі, подружніх, нешлюбних, одностатевих, а також стосунках, які не передбачають спільного проживання; особи, що знаходяться в*

²⁶ Хейгман-Уайт С. Аналітичне дослідження результатів четвертого раунду моніторингу впровадження Рекомендації Rec(2002)5 з питань захисту жінок від насильства у державах-членах Ради Європи (Hagemann-White, C., Analytical study of the results of the fourth round of monitoring the implementation of Recommendation Rec(2002)5 on the protection of women against violence in Council of Europe member states, CoE), 2014 p., ст. 14 (Тут і далі – Аналітичне дослідження Rec(2002)5).

²⁷ ЄСПЛ, справа «Еремія проти Республіки Молдова» (ECHR, Eremia v. The Republic of Moldova, App. № 3564/11), рішення 28/05/2013, Пар. 57.

родинних стосунках одне з одним, а також члені одного домогосподарства» (Там само, Пар. 3.4.2.2). Згідно з дослідженням, проведеним нещодавно,²⁸ десять держав-членів ЄС визначили домашнє насильство як окреме кримінальне правопорушення. Чотири з них визначили це правопорушення з посиланням на інтимні партнерські стосунки, а решта прописала усіх осіб, з якими існують родинні стосунки або стосунки у межах одного домогосподарства.

Ми можемо запропонувати ще один аргумент на користь запровадження окремого кримінального правопорушення. Завдяки певному перетину та суперечності із принципом *ultima ratio* (вирішального аргументу), наявність окремого складу злочину щодо домашнього насильства унаочнює те, що воно злочином, а отже суспільство не має права ставитися до нього толерантно. Відкрите обговорення цього – це також спосіб розвіювання ідеї про те, що насильство є приватним, родинним питанням.

З іншої точки зору, постраждалі від домашнього насильства часто потребують особливих заходів, які мають бути доступні в рамках кримінальних проваджень для уникнення повторної віктимізації.

1) Альтернативні заходи правового захисту. Батьківські права є дуже чутливим питанням. Стамбульська конвенція не має на меті накладати жорсткі обмеження у цій сфері. Проте у ній визначено два основних принципи, що ними необхідно керуватися, приймаючи судові рішення щодо приписів, які дозволяють контактувати з дитиною, а також інші заходи, пов'язані із батьківськими правами порушника: 1) випадки насильства мають бути прийняті до уваги, а також 2) не можна ставити під загрозу права та безпеку постраждалих від насильства стосовно жінок, у тому числі домашнього насильства, та їхніх дітей. Пояснювальна доповідь поглиблює зміст цього зобов'язання: *«Для багатьох жертв та їхніх дітей виконання «контактних приписів» є серйозним ризиком щодо їхньої безпеки, оскільки часто це означає необхідність зустрічатися із порушником віч-на-віч. Отже, у даному параграфі вписано зобов'язання убезпечувати жертв та їхніх дітей від подальшої шкоди»*. З іншого боку, пункт 2 статті 45 Стамбульської конвенції перераховує й інші заходи, що їх можуть впровадити держави. Зокрема, у другому підпункті даного положення йдеться про *«позбавлення батьківських прав, якщо найкращі інтереси дитини, які можуть охоплювати безпеку жертви, не можуть бути гарантовані в будь-який інший спосіб»*. Окрім певних наслідків у сфері сімейного/цивільного права, ця норма, яку необхідно інтерпретувати у зв'язку зі статтею 31, згаданю вище, закликає сторони забезпечити можливість позбавлення (обмеження) батьківських прав як кримінальних санкцій або в рамках захисного припису.

²⁸ Європейська комісія. Дослідження доцільності з питань оцінки можливостей, потенціалу та потреб у стандартизації національного законодавства з питань ґендерного насильства та насильства над дітьми (European Commission (EC), Feasibility study to assess the possibilities, opportunities and needs to standardise national legislation on gender violence and violence against children, Publication Office of the European Union), 2010 р. (Тут і далі – Дослідження доцільності ЄК).

2) Захист постраждалих. Постраждалі від домашнього насильства мають значно більшу потребу у захисті, оскільки, згідно з дослідженнями, жінки переважно потерпають від насильства, що чиниться їхніми інтимними партнерами-чоловіками. Більше того, той факт, що у багатьох випадках домашнього насильства порушник і постраждала проживають разом, вимагає спеціальних механізмів захисту. Конвенція встановлює низку таких механізмів; найважливішими з них є нагальний заборонювальний (терукміновий заборонний) припис та захисний (обмежувальний) припис. Хоча у даному звіті ці два інструменти обговорюватимуться у подальших розділах, санкції за порушення таких приписів є компетенцією кримінального кодексу. Стаття 53 Конвенції закликає впровадити *«ефективні, пропорційні та переконливі кримінальні або інші юридичні санкції»*. З огляду на це, у Рекомендації (2002)5 Комітету міністрів Ради Європи вказано, що держави-учасниці мають передбачити можливість криміналізації усіх порушень заходів, накладених на порушників державними органами. *Посібник ООН з питань насильства стосовно жінок* містить подібні ж рекомендації і вказує: *«У країнах, в яких порушення цивільних захисних приписів не криміналізовано у законодавстві, прокурори та поліція виражали незадоволення своєю неспроможністю арештовувати порушників»* (Роз. 3.10.9). І нарешті, широко відомий експерт у цій галузі наголосив на наступному: *«Нещодавній досвід підтверджує, що криміналізація порушення захисного припису є життєво важливим компонентом ефективного законодавства і тим елементом, який часто пропускають при розробці нових законів»*²⁹.

Е. КРАЦІ МОДЕЛІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Домашнє насильство як **спеціальне кримінальне правопорушення** посилить кримінальну відповідь на цю форму насильства та недвозначно проінформує суспільство про те, що домашнє насильство є серйозним злочином. Існують різні підходи до складу спеціального злочину щодо домашнього насильства, а деякі ключові іноваційні моделі дозволили розгорнути дискусію щодо цього. До прикладу, **Швеція** ввела нове правопорушення у 1998 р. (Розділ 4^о) - *«тяжке порушення цілісності жінки»* - з метою відповіді на певні кримінальні дії, *«вчинені чоловіком над жінкою, з якою він перебував або все ще перебуває у шлюбі або з якою він спільно проживав за обставин, подібних до шлюбу»*. Покарання за такий злочин – це строк від шести місяців до шести років. Цікавим є те, що у кодексі міститься такий самий злочин, сформульований ґендерно нейтрально, із такими самими санкціями.

Іспанія запропонувала іншу хорошу модель, визнану на міжнародному рівні. Стаття 173-2 іспанського Кримінального кодексу вважає кримінально відповідальним *«будь-кого, хто на постійній основі застосовує фізичне або психологічне насильство до особи, яка є або була його дружиною, або до особи, пов'язаною із ним аналогічними емоційними стосунками, навіть якщо вони не проживають спільно, або до висхідних чи нисхідних родичів чи до братів і сестер, біологічних, всиновлених або взятих під опіку, до тої особи, чи дружини, чи*

²⁹ Шеріл А. Томас. Законодавча реформа у сфері домашнього насильства у Центральній та Східній Європі та країнах колишнього Радянського Союзу (Cheryl A Thomas, Legal Reform on Domestic Violence in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union, EGM/GPLVAW/2008/EP.01, UN), 2008 р.

партнерки, з якою він проживає спільно, або до осіб, які не досягли повноліття чи є неповносправними, які проживають із ним або над якими він має батьківські права, опіку будь-якої форми та право нагляду, у тому числі й над дружиною або партнеркою, з якою він проживає спільно, або до осіб, над якими через їхню особливу вразливість має бути встановлена опіка чи нагляд у державних або приватних центрах». Покарання за таке правопорушення сягає ув'язнення на період до трьох років, а також позбавлення права власності на зброю та носіння її, а також спеціального позбавлення батьківських прав, якщо це відповідає найкращим інтересам неповнолітньої особи. Це правопорушення також сумісне з іншими покараннями, що накладаються за інші правопорушення, які могли бути вчинені.

Дана стаття іспанського закону містить вичерпне визначення, що охоплює як модель поведінки та елемент повторення дії, так і усі можливі контексти вчинення насильства, у тому числі й інтимні стосунки, родину та стан залежності. Більше того, у ній надано приклад інших заходів, наприклад, позбавлення батьківських прав або права на носіння зброї. Також важливо відмітити, що Ст. 153 Кримінального кодексу Іспанії містить визначення подібного правопорушення, що охоплює «психічну шкоду чи uszkodження, що не підпає під визначення тяжкого кримінального злочину у даному Кодексі, або хто б'є або вживає інших жорстоких дій, не завдаючи такій особі uszkodжень»; утім, дане визначення застосовується лише тоді, коли постраждалою особою є жінка, пов'язана родинними стосунками із порушником. Це один із небагатьох прикладів ґендерно специфічних юридичних заходів.

І нарешті, Стаття 184 польського Кримінального кодексу також містить правопорушення, пов'язане із насильством у родині, в якому не піднімається проблема повторюваності; проте ця стаття є хорошим прикладом: «Будь-хто, хто жорстоко (фізично чи психологічно) поводить з членом родини, особою, постійно чи тимчасово ввіреною в її чи його опіку, неповнолітньою особою чи вразливою людиною, є кримінально відповідальним на строк ув'язнення від шести місяців до п'яти років».

Наявність інтимних або шлюбних стосунків між порушником і постраждалою може вважатися **обтяжувальною обставиною**, і це може бути альтернативою до окремого положення з домашнього насильства або застосовуватися разом із ним.

Наприклад, **Кримінальний кодекс Франції** встановлює серйозніші покарання за певні види жорстокого поводження і нападу, що призводять до тілесних uszkodжень, коли їх скоєно з чоловіком/дружиною, нисхідними або прямими висхідними родичами або людиною, з якою порушник проживає спільно (Ст. 222.3.4^obis, 222.8.4^o bis, 222.10.4^o bis, 222.12.4^obis). Подібний підхід застосований у **Кримінальному кодексі Молдови** та інших країн.

Положення у цьому контексті може бути загальним або специфічним щодо певних порушень. Наприклад, *Посібник ООН з питань насильства стосовно жінок* (Роз. 3.4.3.1) рекомендує законодавцям включати наступне положення щодо сексуального насильства: «Шлюб чи будь-які інші стосунки не можуть поставати засобом захисту проти звинувачень у сексуальному нападі в межах даного законодавства».

Деякі держави об'єднали такі обтяжувальні обставини, як повторюваність та наявність стосунків. Наприклад, Розділ 215.а) **Кримінального кодексу Чеської республіки** застосовує серйозніші покарання у випадках повторюваного домашнього насильства.

І нарешті, вже йшлося про те, що захисні приписи є ключовим компонентом ефективної законодавчої структури, спрямованої на боротьбу з насильством стосовно жінок, у тому числі й з домашнім насильством. Кращі міжнародні практики у цій сфері демонструють, що цей важливий механізм є ефективнішим, якщо існує кримінальна відповідальність, пов'язана із порушеннями. Наприклад, **Кримінальний кодекс Іспанії** у Ст. 468 встановлює кримінальне покарання за такі дії. Сербія та Грузія також є прикладом країн, які криміналізують порушення захисних приписів.

V. КРИМІНАЛІЗАЦІЯ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКАМИ

Стамбульська конвенція приділяє особливу увагу кримінальному праву. Важливість Конвенції полягає у визначенні та криміналізації різних форм насильства стосовно жінок, які покладено в основу цього правового документу. Вперше міжнародний договір обумовлює певні зобов'язання стосовно кримінального права в сфері насильства над жінками.

Розробники прагнули створити найбільш докладний і повний опис видів поведінки, які підлягають криміналізації. Таким чином, Стамбульська конвенція охоплює усі форми насильства стосовно жінок та домашнього насильства. Однак вона не передбачає конкретних норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за описані дії. Як правило, Стамбульська конвенція встановлює загальні принципи обвинувачення, і лишається гнучкою щодо механізмів його впровадження, адже вони визначаються кожною державою. Різноманітність підходів до законодавства доводить, що не існує простого та прямого шляху від договірних зобов'язань до національного законодавства, і це особливо справедливо щодо галузі кримінального права.

Крім того, широкі масштаби заходів Стамбульської конвенції також переплітаються зі сферою дії інших документів Ради Європи, зокрема з **Конвенцією про заходи щодо протидії торгівлі людьми** чи з **Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства**, які ратифіковано Україною. Імплементуючи Стамбульську конвенцію, слід зважати на стандарти, викладені у вище згаданих документах.

A. ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО

Більшість міжнародних рекомендацій визнають психологічне насильство певною формою насильства над жінками загалом та домашнього насильства зокрема. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок створив ряд рекомендацій та резолюцій, що окреслюють вплив психологічного насильства на права жінок-потерпілих:

- Психологічне насильство включено до всіх визначень насильства над жінками згідно з Загальною рекомендацією № 19 Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок. *Декларація про викоренення насильства проти жінок* Генеральної Асамблеї ООН 1993 р. також згадує цю форму насильства³⁰.
- У справі «ВК проти Болгарії»³¹ Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок дійшов висновку, що болгарські суди знехтували емоційними та психологічними стражданнями жертви. У своїх висновках Комітет зауважує ґендерну підставу насильства: «воно не обмежується діями, які завдають фізичної шкоди, а охоплює також такі дії, що можуть стати причинами психічних чи статевих загроз або страждань, погрози щодо подібних дій, примус та інші форми пригноблення волі».

Європейський суд з прав людини також розглядав справи, пов'язані з психологічним насильством у контексті близьких або сімейних стосунків, вважаючи подібну форму насильства порушенням статті 8 Європейської конвенції з прав людини.

- У знаковій для законодавства щодо домашнього насильства справі «Опуз проти Туреччини»³², Європейський суд з прав людини чітко визначив, що домашнє насильство «[...] може приймати різні форми - від фізичного до психологічного насильства або словесних образ».
- У справі «Гайдулова проти Словаччини»³³ Суд зазначив, що, навіть попри те, що неодноразові погрози її колишнього чоловіка так і не матеріалізувалися, їх було достатньо, «щоб вплинути на психологічне здоров'я та самопочуття заявниці», і задля того, щоб апелювати до позитивних зобов'язань держави за статтею 8.
- У справі «А проти Хорватії»³⁴ Суд заявив, що: «немає жодних сумнівів у тому, що події, які стали приводом до подання цієї заяви, належать до сфери приватного життя за визначенням статті 8 Конвенції. Дійсно, фізична та моральна недоторканність особи охоплюються поняттям приватного життя».

Парламентська асамблея Ради Європи також рекомендує запровадити кримінальну відповідальність за психологічне насильство. У доповіді Парламентської Асамблеї Ради Європи³⁵ з цього питання зазначалося, що «існують можливості для подальшого зміцнення правової основи оцінки психологічного насильства, зокрема в тих державах-учасницях, де це не вважається злочином, і для вирішення наявних перешкод для ефективного впровадження відповідного законодавства, як-то погане розуміння представниками правоохоронних органів феномену психологічного насильства і його впливу на жертв» (п. 6).

³⁰ CEDAW, Генеральні рекомендації №№ 19 та 20, прийняті на Одинадцятій сесії, 1992, A/47/38; Генеральна Асамблея ООН (ГА ООН), *Декларація про викоренення насильства проти жінок*, 1993, A/RES/48/104.

³¹ «ВК проти Болгарії», Комюніке No. C/49/D/20/2008, Комітет CEDAW, 2011.

³² «Опуз проти Туреччини», , n° 33401/02, параграф 132, ЄСПЛ, 2009.

³³ «Гайдулова проти Словаччини», n° 2660/03, ЄСПЛ, 2010.

³⁴ «А проти Хорватії», n° 55164/08, параграф 56, ЄСПЛ, 2010. Див. також «Х та У проти Нідерландів», 26 Березня 1985, ЄСПЛ 1990.

³⁵ Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЕ), *Психологічне насильство*, Док. 12787, PE, 2011 (hereinafter *PACE Report on Psychological Violence*)

Крім того, Парламентська асамблея у своїй Резолюції 1963 (2013) Про насильство стосовно жінок в Європі закликає держави *«утримуватися від заяв та застережень щодо Стамбульської конвенції»* (п. 7.2).

Держави можуть виконувати свої зобов'язання з криміналізації психологічного насильства по-різному, але вони повинні зважати на необхідні мінімальні стандарти та передові досягнення практики.

1) Заборонена поведінка. Психологічне насильство подібне до контрольованої поведінки, що може набувати широкого діапазону форм, наприклад: залякування жертви образами, приниженням, погрозами будь-якого характеру; ізоляція від їхнього внутрішнього кола/ найближчих родичів; або обмеження фінансових ресурсів, а також тих, що пов'язані із зайнятістю, освітою та медичною допомогою. У зв'язку з цим, чимало епідеміологічних досліджень³⁶ називають психологічне насильство найбільш поширеною формою насильства в сім'ї та доводять, що потерпілі вважають психологічне насильство більш важким і шкідливим, аніж фізичне

Отже, відповідно до Стамбульської конвенції, за будь-яку поведінку, що завдає серйозну шкоду психологічній недоторканності особи, мусить бути передбачена кримінальна відповідальність. Стамбульська конвенція не визначає поняття «серйозної шкоди», проте можна зацитувати текст Пояснювальної доповіді: «Це положення належить радше до лінії поведінки, а не до одиничних подій. Воно мусить вказувати на злочинний характер образливої моделі поведінки, що проявляються час від часу — у сім'ї чи поза нею»(п. 181.).

Переважна більшість кримінальних кодексів містять положення про погрози, примус, насильство, залякування тощо, які певним чином перегукуються із формами психологічного насильства. Ці правові документи могли б цілком підійти під зобов'язання Стамбульської конвенції за умови вичерпного покриття питання. Менше з тим, загальні положення не спрямовують курс правової поведінки, адже, як правило, зосереджуються на окремих інцидентах. Ми вже докладно розглядали це питання у зв'язку з насильством у сім'ї, і усі зауваження, що було висловлено там також властиві злочинним діям, про як йдеться зараз. У традиційних моделях кримінального провадження можуть виникати проблеми з доказами при розслідуванні повторюваних умисних злочинних дій та таких моделей поведінки. Психологічне насильство містить нові виклики, пов'язані з доказовою базою, з якими стикаються органи, відповідальні за застосування кримінального законодавства.

Звіт Парламентської асамблеї Ради Європи «Про психологічне насильство» зазначає: *«хороше юридичне визначення психологічного насильства мусить балансувати між точністю, аби потерпілі змогли себе впізнати, і гнучкістю, аби охопити усе різноманіття індивідуального досвіду»* (п. 32). Оскільки більшість визначень не є надто точними, важливо означити і прописати різні дії, які можуть призводити до настання кримінальної відповідальності.

³⁶ Дивіться Світову доповідь про насильство ВООЗ, розділ IV.

2) **Коло осіб, до яких застосовуються норми про кримінальні правопорушення.** Навіть якщо окремі кримінально-правові норми із психологічного насильства існують, вони, як правило, включені до більш широкого поняття домашнього насильства. Незважаючи на те, що ця форма насильства часто трапляється в сімейних чи в інтимних відносинах, вона також можлива і в інших умовах, наприклад, на робочому місці. Стамбульська конвенція не обмежує застосування статті 33, а отже, психологічне насильство слід розглядати **незалежно від стосунків між потерпілим і правопорушником.** Це зобов'язання не перешкоджає державам застосовувати до кожної конкретної справи окремий тип звинувачення. Зокрема, кримінальне законодавство може, наприклад, містити положення про психологічне насильство на робочому місці або розглядати питання про осіб, що перебувають у стані залежності від правопорушника.

3) **Гендерна перспектива.** Стамбульська конвенція виступає за гендерний підхід до насильства стосовно жінок, у тому числі і домашнього насильства, на що вказується у статті 6. Однак Посібник ООН з питань насильства щодо жінок застерігає від можливого зловживання питанням психологічного насильства: *«Досвід показує, що злісні правопорушники можуть спробувати скористатися цими положеннями для власного захисту, стверджуючи, що їхній партнер психологічно їх ображав. До того ж, багато жінок не розраховують на ефективну відповідь системи правосуддя у справах з так званого психологічного чи економічного насильства над ними. Зрештою, довести психологічне насильство дуже важко. Тому дуже важливо, щоб будь-яке визначення насильства в сім'ї, що включає психологічне та/або економічне насильство формулювалося з урахуванням гендерних факторів»*(с. 25).

Враховуючи три наведені вище принципи, і особливо третій, «ООН-Жінки» рекомендує використовувати термін «примусовий контроль», аби змістити увагу на мету такої поведінки. «Примусовий контроль» включає в себе психологічне та економічне насильство, але в такий спосіб, що пов'язує ці поняття із моделлю домінування. Це означає надмірний контроль за допомогою залякування, ізоляції або деградації, і допомагає застосовувати правові заходи для цільової небезпечної поведінки, що загрожує незалежності та гідності потерпілого. Подібний підхід відповідає кращим сучасним міжнародним стандартам у інших галузях права, проте доволі складно узгодити такий широкий термін як «примусовий контроль» із основними принципами і технічними моментами кримінального законодавства. Тим не менш, такий підхід закликає законодавців запроваджувати правові механізми боротьби з психологічним насильством з умислу правопорушника.

Кращі практики

Значне збільшення уваги до психологічного насильства не призвело до зменшення різноманітності підходів до вирішення цього питання. Відповідно корисний досвід та приклади порівняльного права, що представлені тут, є радше не спробою узагальнення усіх можливих альтернатив, а лише підставою для подальшого обговорення.

Більшість держав спираються на загальні положення кримінального законодавства для вирішення справ різного типу психологічного насильства. Наприклад, **Кримінальний кодекс Франції** в цілому забороняє *«загрожувати особам вчиненням злочину чи правопорушення проти них»*,(ст. 222-17).

Проте таких загальних положень може бути недостатньо за вимогами Стамбульської конвенції. У кожному разі, кращі практики зазвичай стосуються спеціальних положень, що можуть бути застосовані в цілому або зведені лише до випадків домашнього насильства. Зрештою, усі три наведені у розділі приклади зі **Швеції, Іспанії та Польщі**, що мають справу із випадками насильства в сім'ї, охоплюють і психологічне насильство теж. Крім того, положення в шведському та іспанському кодексах додатково прописують елемент повторюваності діяння.

З іншого боку, специфічні форми психологічного насильства можуть бути відображені у кримінальному праві. При визначенні подібних моментів можна враховувати особливу динаміку поведінки (як-то переслідування чи сексуальні домагання) або контекст вчинення насильства як форми психологічного домашнього насильства. Останнє твердження можна проілюструвати законом про кримінальну відповідальність за психологічне насильство у побутовій сфері, що було прийнято у Франції у 2010 році. Закон забороняє *«залякувати чоловіка/дружину, партнера, або співмешканця повторюваними діями, що погіршують якість його життя і можуть призвести до змін стану фізичного або психічного здоров'я особи»* (ст. 222-33-2-1 Кримінального кодексу Французької Республіки).

Наскільки нам відомо, не існує жодних положень кримінального права щодо питання примусового контролю. Найбільш відповідне трактування можна віднайти у Кримінальному кодексі Іспанії. Згідно зі статтею 172.2 від 2004 р., *«будь-хто, хто у легкій формі примушує свою дружину або колишню дружину або жінку, з якою він є або був пов'язаний аналогічним емоційним зв'язком навіть без співжиття»* підпадатиме під кримінальну відповідальність.

Перспективну практику також демонструє Верховний суд Канади, який ще у 1990 р.³⁷ визнав головними елементами домашнього насильства у кримінально-правовому контексті наступне: а) дисбаланс сил, «коли залякувана людина сприймає себе у підпорядкуванні чи домінуванні іншої особи»; б) залежність і занижена самооцінка менш сильної людини; в) періодичний, переривчастий характер жорстокого ставлення; е) очевидна нерівність сил між потерпілими жінками та правопорушниками, поєднана з повторюваною природою фізичного та психологічного насильства, що призводить до кумулятивних наслідків.

V. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ (СТАЛКІНГ)

Стамбульська конвенція дає перше міжнародне юридично обов'язкове визначення переслідуванню. Проте, як підкреслюється в попередньому розділі, Європейський суд з прав людини неодноразово засуджував держави, що неефективно реагували на випадки

³⁷ R. v. Lavallée, Supreme Court of Canada, 1990.

психологічного насильства, зокрема пов'язані з поведінкою, подібною до переслідування. Наприклад, в справі *«Гайдулова проти Словаччини»*, згаданій у попередньому розділі, заявниця неодноразово потерпала від погроз, що і складало основу її скарги відповідно до статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Таке насильство було достатнім, щоб викликати позитивні зобов'язання держави.

Переслідування – це особлива форма психологічного насильства, що часто виникає в період після розлучення. Стосовно внутрішнього кримінального законодавства, Стамбульська конвенція і кращі міжнародні практики рекомендують вводити спеціальні положення кримінального права. Однак, якщо більшість форм психологічного насильства не будуть ретельно опрацьовані, можуть виникнути колізії правових норм та правова невизначеність. Для того, щоб встановити адекватну відповідальність за переслідування, законодавці повинні враховувати наступні аспекти:

1) Види переслідування. Більшість юридичних визначень використовують такі терміни, як «домагання» або «нав'язливе переслідування» щоб не обмежувати різноманітність видів переслідування. Як наслідок, суди можуть бути вимушені тлумачити ці визначення надто широко, що може призвести до застосування неефективних заходів. Одним з варіантів вирішення цієї проблеми є введення невичерпного переліку всіх можливих поведінкових практик переслідування, щоб надати рекомендації для виконання. Стамбульська конвенція залишає на розсуд національних законів визначення загрозової поведінки, що може розцінюватися як переслідування, в той час як Пояснювальна доповідь наводить деякі приклади: «неодноразове слідування за іншою людиною, залучення іншої людини до небажаного спілкування або оповіщення людини, що за нею ведеться стеження. Це включає в себе фізичне слідування за жертвою, появу на його або її місці роботи, навчання чи занять спортом, а також і переслідування жертви у віртуальному світі (...) псування майна іншої особи з метою залишити сліди контакту з її/його особистими речами, націлювання на домашню тварину особи, створення підробних документів особи або поширення неправдивої інформації про особу» (пп. 182 і 183).

2) Намір зловмисника. Незважаючи на різноманітний спектр окресленої небезпечної поведінки, суттєвим компонентом злочину є намір вселити жертві почуття страху або такий результат. Злочинець повинен умисно прагнути до такого результату або, принаймні, йому має бути відомо чи могло б бути відомо про можливі негативні для жертви наслідки його дій. Правові заходи щодо намірів зловмисника дають можливість розглядати значну кількість видів поведінки переслідувача.

3) Вплив на жертву. Важливо враховувати шкоду чи страждання, завдані переслідувачем, проте також необхідно зважати на те, що довести негативний вплив на жертву може бути надто складно. Як варіант, вплив на жертву може розглядатися як обтяжлива обставина.

4) Лінія поведінки. Відповідно до Стамбульської конвенції визнання переслідування карним злочином спрямоване на заборону подібної поведінки. Як вказано в попередньому розділі, форми насильства, враховуючи і лінію поведінки, що протягом певного часу

порушують недоторканість жертви, вимагають спеціальних заходів. Керуючись лише загальними положеннями, було б дуже важко виявити переслідування, оскільки поодинокі випадки можуть пройти повз увагу кримінального права.

5) Захищені особи. За Стамбульською конвенцією злочином вважається тільки поведінка, спрямована безпосередньо проти жертви. Тим не менш, у багатьох випадках переслідувачі націлюються також і на родичів потерпілої особи чи інших людей з її оточення. Сторони можуть розширити свій опис форм переслідування, щоб охопити і такі дії.

Кращі практики

Існує помітна тенденція до прийняття конкретних законів, що регулюють питання переслідування, оскільки загальне кримінальне законодавство виявилось неефективним у вирішенні справ, пов'язаних з певною лінією поведінки. У випадку розгляду переслідування як особливого злочину, правники повинні взяти до уваги, що це явище є дуже складним для визначення, оскільки воно характеризується сукупністю різних повторюваних дій, кожна з яких окремо не обов'язково є незаконною. У більшості держав використовуються дві основні технології: встановлення достатньо широкого, загального визначення переслідування або класифікація всіх видів поведінки переслідування в єдиному переліку заборонених дій, який може згодом доповнюватися. Європейська Комісія профінансувала велике дослідження переслідувань в Європейському Союзі³⁸. Воно містить приклади найкращих випадків застосування обох законодавчих альтернатив. Дослідження показало, що ці два підходи продемонстрували як позитивні, так і негативні аспекти, які повинні бути розглянуті в рамках кожної національної правової системи.

Німецький Кримінальний кодекс містить докладне визначення переслідування (розділ 238), особливої уваги в ньому надано описові поведінки переслідувача: 1. прагнення до фізичної близькості; 2. використання телекомунікацій чи інших інструментів комунікації або третіх осіб, щоб бути в контакт з жертвою; 3. використання її персональних даних для замовлення товарів чи послуг на її ім'я або спонукання третіх осіб вступати в контакт з нею; 4. погрози життю, фізичній недоторканності, фізичному здоров'ю, свободі її чи близьких їй людей; 5. інші подібні вчинки, що негативним чином впливають на її особисту свободу. Варто зазначити, що цей останній пункт переводить увагу з поведінки переслідувача на результат його дій, таким чином розширюючи поле застосування відповідних положень.

У кримінальних законодавствах інших країн положення щодо переслідувань базуються на намірах зловмисника. Бельгія, наприклад, стала однією з найперших держав-членів Європейського Союзу, що криміналізувала переслідування, обравши для цього широке тлумачення на основі наміру злочинця. Згодом в цей закон були внесені поправки. Відповідно до чинної статті 442-біс бельгійського Кримінального кодексу, винним у

³⁸ ЄК, На захист жінок від нового злочину переслідування: порівняння юридичних підходів у Європейському Союзі, Daphne Project 05-1/125/W, 2007.

переслідуванні є той, *«хто посягав на особу, не зважаючи на те, що знав або повинен був знати, що своєю поведінкою може серйозно порушити спокій цієї людини».*

Вартим уваги також є положення про переслідування в кримінальному законодавстві Данії. Воно передбачає, що до притягнення переслідувача до відповідальності поліція вносить йому судову заборону чи попередження. У розділі 265 Кримінального кодексу Данії зазначається: *«Будь-яка особа, яка порушує спокій іншої людини, втручається в її життя, переслідуючи листами, чи завдає незручностей в будь-який інший подібний спосіб, незважаючи на попередження з боку поліції, має понести відповідальність у вигляді штрафу або позбавлення волі на будь-який термін, що не перевищує двох років. Попередження, відповідно до цього положення, має бути дійсним протягом п'яти років»* («Порушення спокою іншої людини» може означати погрози, образи, вторгнення, крім того це може також бути настирливі вияви небажаної уваги, наприклад, багаторазове надсилання небажаних квітів»).

C. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

Положення кримінального права щодо сексуального насильства дуже різняться залежно від країни, однак більшість із них піддавалися жвавій критиці впродовж останніх 30 років. Деякі знавці виділяють три проблемні сфери, пов'язані з трьома хвилями реформ у міжнародному порівняльному правознавстві: 1) розширення визначення зґвалтування; 2) криміналізація подружнього зґвалтування; 3) увага до питання згоди та норм доказового права³⁹. Критично оцінюючи цей процес реформ, що триває понині, Стамбульська конвенція закликає до комплексного підходу, і хоча стаття 36 не вимагає спеціального визначення кожного типу сексуального насильства, вона вимагає включення їх усіх до кримінального кодексу. Щоб провести наш аналіз, ми повинні розрізнявати елементи складу правопорушення.

1) Визначення статевого злочину та діапазон застосування. Щодо зґвалтування, Стамбульська конвенція використовує широке визначення, що включає всі форми проникнення, здійснені частинами тіла або предметами. Майже всі кримінальні закони говорять про акт проникнення насильно або через погрози, але не всі з них передбачають повний перелік актів, передбачених у статті 36 пункт 1 а) Конвенції. Як показує аналітичне дослідження щодо впровадження рекомендації Rec(2002)5, у 46 країнах-респондентах, що є членами Ради Європи, зґвалтування криміналізується, однак цифри зменшуються, коли мова заходить про інші форми сексуального насильства.

Подружнє зґвалтування довгий час лишалося каменем спотикання для руху за права жінок та міжнародних організацій. Історично у багатьох країнах законодавство негласно або ж відкрито потурало подружньому зґвалтуванню або іншим формам статевих злочинів між подружжям⁴⁰. Однак, як про те голосно заявила Палата лордів, «ґвалтівник лишається

³⁹ Див., наприклад, *EU Feasibility Study*, с. 50.

⁴⁰ За словами правозахисної організації The Advocates for Human Rights, «Такі закони ясно демонструють

гвалтівником, чиї дії підпадають під дію кримінального права, незалежно від його стосунків із жертвою»⁴¹. Окрім того, у вересні 2009 р. Парламентська асамблея Ради Європи прийняла резолюцію, що визнавала зґвалтування серйозним кримінальним посяганням на права та гідність жінок, закликаючи держави-члени розширити їхні визначення зґвалтування з метою включення позиції про сексуальне насильство, скоєне членом подружжя або інтимним партнером⁴².

Стамбульська конвенція передбачає розширення застосування положень про статевий злочин безвідносно до стосунків між винним та жертвою (Стаття 43 Конвенції). Поняття домашнього сексуального насильства включає всі типи статевих злочинів, і законодавство повинне це гарантувати. Текст Пояснювальної доповіді демонструє логіку укладачів документу, занепокоєних домашнім сексуальним насильством: *«Сексуальне насильство та зґвалтування є поширеною формою зловживання владою та контролем у стосунках і нерідко трапляються у процесі розриву стосунків або після нього. Необхідно гарантувати повну відсутність виключень у криміналізації та переслідуванні за такі акти, скоєні проти теперішнього або колишнього члена подружжя або партнера і визнані міжнародним правом»* (пункт 194).

2) Згода. Ключовим елементом у визначенні Стамбульською конвенцією сексуального насильства є згода сторін. Як визначення зґвалтування, так і положення про інші форми сексуального насильства стосуються відсутності згоди. У Пояснювальній доповіді уточнюється, що сторони повинні брати до уваги практику Європейського суду з прав людини, особливо у справі *«М.К. проти Болгарії»* (2003), в якій суд виніс рішення, що позитивні зобов'язання держави, згідно з Конвенцією, «повинні розглядатися як такі, що вимагають покарання та судового переслідування за будь-який статевий акт, здійснений без згоди одного з учасників, у тому числі за відсутності фізичного спротиву з боку жертви». Відповідно, такі елементи злочину, як примус, насильство, погроза або несподіваний напад «повинні тлумачитися у широкому сенсі» (пункт 160). Суд постановив, що «звужений підхід до судового переслідування за сексуальні злочини, як наприклад обов'язкова вимога доказів фізичного спротиву за будь-яких обставин, ризикує лишити деякі типи зґвалтування непокараними, таким чином ставлячи під загрозу ефективний захист статевої свободи особи» (пункт 166).

З вищесказаного витікає, що у контексті мінімальних стандартів як Європейський суд з прав людини, так і Стамбульська конвенція стверджують, що вузьке визначення сексуального насильства, яке передбачає обов'язкове застосування сили, та розуміння зґвалтування як

принцип, за яким чоловіки можуть мати необмежений статевий доступ до своїх дружин, заперечуючи таким чином можливість існування зґвалтувань та інших форм статевого насильства у шлюбі» (на сайті Stop Violence Against Women http://www.stopvaw.org/Marital_and_Intimate_Partner_Sexual_Assault.html)

⁴¹ Див., серед іншого, «С.В. проти Сполученого Королівства» та «К.Р. проти Сполученого Королівства», Палата лордів, 1995. Цей принцип виголосив лорд Лейн у зверненні до Апеляційного суду у справі «Р. проти Робертс» (1986), і він був визнаний Європейським судом з прав людини у справі «К.Р. проти Сполученого Королівства», № 20190/92, 1995, параграф 14.

⁴² ПАРЕ, Резолюція № 1691 «Про зґвалтування жінок, включаючи подружнє зґвалтування», РЕ, 2009.

такого, що обов'язкового передбачає спротив, не захищає право жінки на тілесну недоторканність. Цей стандарт уже дав результати, і більшість європейських держав вдосконалюють свої кримінальні кодекси з метою забезпечення більш широкого визначення сексуального насильства. Згідно з дослідженням «*EU Feasibility Study*», «хоча поки лише менша частина країн Європейського Союзу прийняли визначення зґвалтування на основі принципу згоди, багато держав розширили визначення, що передбачає обов'язкове застосування сили, щоб наблизити його до стандарту на основі принципу згоди».

У 2010 р. Генеральна Асамблея ООН оприлюднила резолюцію, у якій закликає держави-учасниці адаптувати «закони щодо сексуального насильства з метою захистити всіх осіб від статевих актів, що не відбуваються за згодою обох осіб»⁴³.

з) Докази та тягар доведення. Справа «*МК проти Болгарії*» також доводить важливість моніторингу за тим, у який спосіб законодавство проводиться у життя. Щодо цієї справи Європейський суд з прав людини зазначає: «*Незалежно від конкретних формулювань, обраних законодавством, у багатьох країнах судове переслідування за статеві акти, скоєні без обопільної згоди, за будь-яких обставин, на практиці відбувається лише завдяки тлумаченню відповідних встановлених законом термінів («примус», «насильство», «погроза», «обман», «несподіваний напад» тощо) та за допомогою контекстно залежної оцінки доказів*» (пункт 161). Дійсно, суть справи показує, що кримінальний кодекс Болгарії не містив жодних вимог щодо фізичного спротиву з боку жертви, однак на практиці така вимога була необхідною для висунення звинувачення за зґвалтування.

Таким чином, критично важливими стають судова практика та правила доведення. Законодавство має запобігати тому, щоб ґендерні стереотипи викривляли судові рішення. У справі «*В.К. проти Болгарії*» Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок виявив зв'язки між хибним ґендерним стереотипуванням та свободою від насильства щодо жінок за ґендерною ознакою, а також правом на справедливий суд. Комітет зазначив, що «*держави-учасниці несуть відповідальність за Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок за судові рішення, що базуються скоріше на ґендерних стереотипах, ніж на законі й факті. (...) Стереотипування негативно впливає на право жінок на справедливий суд, і судова влада повинна пильнувати, аби не створювати негнучкі стандарти, засновані на упереджених поняттях про те, що є домашнім або ґендерно-зумовленим насильством*».

Натомість вимога відсутності згоди повинна оцінюватися у світлі навколишніх обставин. У другому пункті статті 36 Стамбульської конвенції зазначається: «*Згода повинна даватися добровільно, в результаті вільного волевиявлення особи, яке необхідно оцінювати у контексті навколишніх обставин*». Спираючись на цей пункт, автори Пояснювальної доповіді додають: «*Імплементуючи це положення, учасники Конвенції зобов'язані забезпечити кримінальне законодавство, яке включатиме поняття відсутності вільно наданої згоди у випадках будь-яких типів статевих актів, наведених у пунктах а-с. При*

⁴³ ГА ООН, Посилення заходів з попередження злочинів та кримінального переслідування за насильство проти жінок, A/RES/65/228, 2010.

цьому за учасниками лишається вибір конкретних формулювань законодавства та факторів, які вони вважають несумісними з вільно наданою згодою. Пункт 2 лише уточнює, що згода повинна надаватися добровільно, в результаті вільного волевиявлення особи, що його необхідно оцінювати у контексті навколишніх обставин» (пункт 193). Відповідно до цього, законодавство може передбачати багато обставин, за яких згода неможлива, як то статевий злочин, скоєний особою на владній посаді або за насильницьких обставин.

У справі «Таяґ Вертідо проти Філіппін»⁴⁴ Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок висунув основні вимоги щодо криміналізації сексуального насильства: 1) «Перегляд визначення зґвалтування у законодавстві, щоб надати у ньому центральну роль відсутності згоди»; 2) «Усунути з законодавства будь-які вимоги щодо скоєння статевого злочину лише за допомогою сили чи насильства, будь-які вимоги щодо надання доказів проникнення, і мінімізувати вторинну віктимізацію позивача/жертви під час процесу, увівши таке визначення статевого злочину, яке або вимагає існування «однозначної та добровільної згоди», що вимагає від обвинуваченого надання підтверджень того, що позивач/жертва давав згоду, або вимагає, щоб акт мав місце у «насильницьких обставинах» та включав широкий спектр насильницьких обставин».

Окрім того, стосовно правил доведення Стамбульська конвенція містить ще одне важливе положення. Стаття 54 вимагає від сторін гарантій того, що надання доказів, які стосуються статевої історії та поведінки жертви, «повинне дозволятися, лише коли воно є необхідним і стосується справи».

Сексуальне домагання

Стаття 40 Стамбульської конвенції забороняє сексуальне домагання, яке є типом поведінки, що підпадає під визначення сексуального та психологічного насильства. На відміну від інших статей, це положення дозволяє застосовувати інші види покарання, окрім кримінальних заходів, і їхній тип та характер учасники можуть визначати самостійно. Тим не менш, більшість міжнародних рекомендацій закликають до спеціальної криміналізації сексуального домагання, як, наприклад, Відділ ООН з просування жінок (Розділ 3.4) у *Посібнику з питань насильства проти жінок*.

Стаття 40 включає тип поведінки, індивідуальні елементи якої, взяті окремо, не обов'язково тягнуть за собою відповідальність. Цей тип передбачає три основні форми статевої поведінки, спрямованої на жертву без її згоди: вербальна, невербальна або фізична поведінка сексуального характеру, небажана з боку жертви. Така поведінка повинна мати за мету або результат посягання на гідність жертви. При цьому Посібник ООН з питань насильства проти жінок (Розділ 3.4.3.2) закликає держави-члени чітко визначити, що поодинокий інцидент також може становити сексуальне домагання.

⁴⁴ «Таяґ Вертідо проти Філіппін» (2010) CEDAW/C/46/D/18/2008.

Законодавство щодо сексуального домагання розвинулося за останні десятиріччя, зосереджуючи увагу на оточенні, у якому домагання відбувається, в основному на робочому місці. Насправді, найпоширеніші судові процеси у цьому питанні стосуються сфери трудового права. Однак сексуальні домагання можуть траплятися у різноманітних ситуаціях, і законодавство повинно повною мірою передбачати кожну з них. Окрім того, з появою нових технологій та анонімності, яку вони забезпечують, з'явилася нова форма «кібер-домагання», яка може бути навіть серйознішою за домагання у «традиційному» оточенні. Стамбульська конвенція не обмежує заборону сексуального домагання будь-яким конкретним контекстом та засобом, а відтак судові процедури щодо цього питання повинні бути всеосяжними.

Нарешті, кримінальне законодавство щодо сексуального домагання не повинне замінювати інші наявні способи захисту прав та види покарання. Натомість потерпілим повинна бути доступна як кримінальна, так і некримінальна сатисфакція. Організація «ООН-Жінки» наводить аргументи на підтримку цього підходу: 1) *«Кримінальні справи зазвичай вимагають вищого стандарту доведення, ніж цивільні справи»*; 2) *жінки не завжди хочуть подавати в суд, тому що «хоча вони прагнуть, аби домагання припинилися, вони не хочуть притягувати винуватця до кримінальної відповідальності»*; 3) *«криміналізація сексуального домагання може обмежити здатність жертви отримати компенсацію за збитки, адже роботодавець зазвичай не несе провини за злочинну поведінку працівника»*. Наприклад, всі держави-члени ЄС включили заборону сексуальних домагань у закони щодо рівності та/або праці, як того вимагала Директива 2002/72/ЄС Європейського парламенту та Ради (тепер допрацьована у Директиві 2006/54/ЄС). Тим не менш, багато з країн-членів Європейського Союзу також мають положення у кримінальному законодавстві стосовно сексуального домагання.

Кращі практики

Кращі міжнародні практики та тенденції у законодавстві рухаються до широких визначень статевих злочинів, що не вимагають наявності проникнення, засновані на відсутності згоди та розрізняються за ступенем вчиненої шкоди, за обтяжливими обставинами, що включають застосування сили, погрози тощо. Наприклад, англійське кримінальне право надає приклад визначення зґвалтування на основі питання згоди: *«статевий акт із особою, яка у момент акту не погоджується на нього, скоєний особою, яка у цей момент або знає, що інша особа не дала згоду, або нерозсудливо ставиться до питання згоди»*.

Окрім того, у Кримінальному кодексі Туреччини статевий злочин скоює той, *«хто порушує фізичну недоторканість іншої особи шляхом статевої поведінки»* (Ст. 102.1).

Крім того, у відомій знаковій справі *«Прокурор проти Акаєсу»* (1998) Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди визначив зґвалтування як *«фізичний напад статевого характеру на особу за обставин, що є насильницькими»* (§ 688).

Прагнучи нового, заснованого на питанні згоди, визначення злочинів проти статевої недоторканості, законодавці повинні будуть розглядати проблему згоди, беручи до уваги середовище, що оточує подію злочину. *Віртуальний центр знань «ООН-Жінки» зауважує, що визначення статевого злочину, які базуються лише на відсутності згоди, «на практиці можуть призводити до вторинної віктимізації позивача/жертви, змушуючи обвинувачення доводити, за відсутності обґрунтованого сумніву, що позивач/жертва не давала згоди».* Довести відсутність згоди дуже складно, якщо позивач не отримав фізичних ушкоджень, і складність зростає, якщо він знайомий із винуватцем. У такому разі сам обвинувачений повинен довести згоду, або ж визначення злочину повинне скоріше спиратися на наявність певних обставин, аніж демонструвати відсутність згоди.

Посібник ООН з питань насильства проти жінок (розділ 3.4.3.1.), наприклад, рекомендує, щоб визначення статевих злочинів «вимагало наявності «однозначної та добровільної згоди», що вимагає від обвинуваченого надання підтверджень того, що позивач/жертва давала згоду; або «вимагає, щоб акт мав місце у «насильницьких обставинах» та включав широкий спектр насильницьких обставин».

Кримінальний кодекс Канади надає успішний приклад підходу, що базується на згоді та її оцінці, беручи до уваги навколишні обставини: Стаття 273 (1) визначає згоду як «добровільне погодження позивача вступити у даний статевий акт». Пункт 2 описує обставини, за яких «згоду не отримано»: «(а) згода висловлена словами або поведінкою іншою, ніж позивач, особою; (b) позивач не здатен погодитися на акт; (c) обвинувачений схиляє позивача до акту, зловживаючи позицією довіри, влади або авторитету; (d) позивач висловлює словами або поведінкою відсутність згоди на участь у акті; або (e) позивач, погодившись вступити у статевий контакт, висловлює словами або поведінкою відсутність згоди продовжувати акт».

Окрім того, у статті 273.2 канадського Кримінального кодексу зазначається, що не може бути захистом від звинувачення у статевому злочині, якщо обвинувачений вважав, що позивач дав згоду у таких ситуаціях: «самоспричинений стан алкогольного або наркотичного сп'яніння»; «безрозсудність чи навмисне недбальство»; або «обвинувачений не вжив відповідних заходів, за обставин, відомих обвинуваченому на момент скоєння, щоб упевнитися у тому, що позивач дав згоду».

Альтернативою визначенню, заснованому на питанні згоди, є широке визначення, що базується на використанні сили. Німеччина надає такий приклад у розділі 177, де статевий злочин визначено таким чином: «Будь-хто, хто примушує іншу особу 1. силою; 2. погрозою неминучої небезпеки для життя або здоров'я; або 3. зловживаючи ситуацією, в якій жертва незахищена і віддана на милість винуватця, зазнавати на собі статевих зазіхань з боку винуватця або третьої особи або брати активну участь у статевому акті з винуватцем або третьою особою, повинен бути ув'язненим щонайменше на один рік». Цей опис також бере до уваги примушування людини до статевого акту з третьою особою.

Кримінальний кодекс Франції також визначає статевий злочин на основі використання сили, однак у ширшому та простішому формулюванні: *«Сексуальна агресія є будь-яким статевим злочином, скоєним із використанням насильства, примусу, погроз або несподіваного нападу»* (статті 222-22).

Нарешті, існують різні порівняльні приклади сексуального домагання. *Кримінальні закони Франції, Угорщини та Іспанії надають три різні підходи:*

У Франції сексуальне домагання нині визначено у статті 222-33 як *«неодноразове нав'язування комусь слів чи дій, що мають сексуальний підтекст»* і які або *«зазіхають на гідність особи через свою принизливу або образливу природу»* або *«залякують, заподіюють шкоду особі чи спричиняють вороже до неї ставлення»*.

Угорський кримінальний кодекс забороняє використовувати *«вирази, що здатні зазіхати на честь, або скоюють інший акт такого типу а) стосовно роботи, виконання політичних функцій або стосовно публічної діяльності постраждалої сторони, б) і отримують широкий розголос»* (стаття 197).

І нарешті в Іспанії *«Будь-хто, хто прагне здобути вигоду сексуального характеру для себе або третьої сторони у контексті постійних або стійких стосунків за родом діяльності чи навчання або у контексті надання послуг і такою поведінкою об'єктивно та серйозно залякує, принижує жертву або спричиняє вороже до неї ставлення, буде покараний як винний у сексуальному домаганні»* (стаття 148).

D. ПРИМУСОВИЙ ШЛЮБ

Провадження у справах про шлюб з примусу використовує існуючий, міжнародно узгоджений та простий принцип: кожна людина має право на шлюб і створення сім'ї⁴⁵. Примусовий шлюб порушує це право і тягне за собою серйозне посягання на свободу людини, що, як правило, супроводжується сексуальним, психологічним, або фізичним насильством. Залишений впродовж історії поза увагою у кримінальному праві, примусовий шлюб охоплює безліч різних ситуацій. Згідно з етапним звітом, створеним Радою Європи⁴⁶ з даного питання, примусовий шлюб є *«збірним терміном, що охоплює такі аспекти вступу у шлюб, як рабство, шлюби за домовленістю, традиційні шлюби, шлюб з метою дотримання звичаїв, вигоди або підвищення статусу, дитячі шлюби, ранні шлюби, фіктивні, фальшиві або симульовані шлюби, шлюби за розрахунком, нездійснені шлюби, добровільний вступ у незаконний шлюб, шлюб задля отримання громадянства і небажаний шлюб - у всіх цих випадках добровільна згода на вступ у шлюб знаходиться під питанням»*. Дослідження пропонує ефективні способи вирішення проблеми, ідеї і засоби боротьби з цими правопорушеннями, включаючи юридичні заходи кримінального права.

⁴⁵ Наприклад, стаття 16.1 Загальної декларації з прав людини; стаття 12 Європейської конвенції з прав людини; стаття 16 Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок

⁴⁶ Rude-Antoine, E., *Forced marriages in Council of Europe Member States, a comparative study of legislation and political initiatives*, CoE, 2006 (далі по тексту – звіт РЄ по примусовому шлюбу).

Вищезгадані правопорушення, як правило, підпадають під загальне розуміння примусу або можуть бути покарані за злочинну діяльність, що може стати їх результатом. Насправді, не так багато країн мають чітке визначення примусового шлюбу як злочину. Хоча, як зазначають у Пояснювальній доповіді, *«Автори законопроектів розуміли, що такі дії мають бути зазначені у кримінальному праві стосовно його учасників таким чином, щоб брати до уваги стандарти, встановлені відповідно до інших юридично обов'язкових міжнародних документів»*.

Рада Європи опікується цим питанням вже протягом досить тривалого часу. Парламентська Асамблея висловила ряд думок стосовно примусового шлюбу та шлюбу неповнолітніх: Резолюція 1468 (2005 р.) та Рекомендація 1723 (2005 р.) – найостанніші з них.

Кримінально-правові заходи з питань примусового шлюбу мають враховувати наступні аспекти:

1) Відсутність згоди. Законодавство має впевнитися, що у визначенні примусового шлюбу йдеться про відсутність згоди щонайменше однієї зі сторін. Відсутність згоди обох сторін не обов'язкова. Крім того, законодавство має забезпечити механізми для визначення дійсної згоди. Наприклад, у Пояснювальній доповіді зазначається, що згода відсутня, коли члени сім'ї використовують *«примусові методи, як-то тиск різноманітного характеру, емоційний шантаж, фізичний примус, насильство, викрадення, ув'язнення і конфіскація офіційних документів»*.

2) Дитячий примусовий шлюб або «ранній шлюб» передбачає відсутність добровільної згоди. Злочин слід чітко визначити, як примусовий шлюб дитини віком до 18 років. Що стосується віку, Конвенція про права дитини визначає дитиною будь-яку особу віком до 18 років, за винятком, коли за законом повноліття досягається у більш ранньому віці (ст. 1). У низці міжнародних договорів та рекомендацій встановлено мінімальний шлюбний вік 18 років, наприклад, у 16.2 статті Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок або 1 і 2 статтях *Конвенції про згоду на вступ у шлюб, шлюбний вік і реєстрацію шлюбів*. Обидва документи визначають шлюб як такий, що вимагає добровільної та повної згоди обох сторін.

3) Примушування. Що стосується цього пункту, Пояснювальна доповідь надає визначення елементів цього правопорушення: *«Термін примушування» «стосується фізичного та психологічного впливу з метою спонукання чи примушення»* (пункт 19б). Відповідно до цього, поняття примусу повинно тлумачитися в широкому сенсі, з урахуванням усіх існуючих обставин.

4) Міжнародні елементи. Насильницький шлюб, як правило, носить міждержавний характер, принаймні, в більшості європейських країн. Другий пункт статті 37 спрямований на боротьбу з діями, за допомогою яких правопорушники прагнуть уникнути юрисдикції. Скоєння такого злочину завжди матиме тяжкі наслідки. Як наголошує Пояснювальна доповідь (пункт 19б), тут *«потрібно зазначити акти спроби заманити людину за кордон, у тому числі з метою примусити цю особу вступити в шлюб за кордоном»*. Незважаючи на

такі складнощі, Доповідь Ради Європи про примусові шлюби згадує про технічні проблеми, пов'язані з питаннями юрисдикції і доходить висновку: «Дослідження виявило, що правила вибору закону (*choice-of-law rule*), віддають перевагу незадовільному подружньому національному законодавству». Заборона, встановлена відповідно до ст. 37.2 пропонує ефективну альтернативу для вирішення таких проблем.

5) Інші заходи. Поряд з відповідальністю кримінального права, держави повинні забезпечити відповідні заходи, що стосуються законів, регулюючих питання шлюбу, в тому числі реєстр шлюбу, розлучення, опіка над дітьми, майнові питання, а також питання імміграції. У зв'язку з цим, Стамбульська конвенція в статті 32 гарантує потерпілому можливості анулювання примусового шлюбу без фінансових чи адміністративних перешкод.

6) Негативний досвід. Наприкінці, слід зазначити, що різні міжнародні організації попереджають про негативний досвід, пов'язаний з примусовим шлюбом, на кшталт рабства або людської торгівлі, що передбачає обмін на гроші або іншу винагороду жінки, яка внаслідок вступає у легалізований або цивільний шлюб. Крім того, держави повинні бути поінформовані про явища, що набувають популярності, наприклад, «шлюбне посередництво».⁴⁷

Кращі практики

Хоча деякі визначення психологічного насильства можуть охоплювати поняття примусового шлюбу, бажано створити такий окремий вид карної відповідальності, як примусовий шлюб.

Однією з можливостей є визначення примусового шлюбу як обтяжливого типу примусу або залякування. Такі випадки мають місце в Австрії та в Німеччині, чий кримінальний кодекс має відповідальність поширюється на «будь-кого, хто незаконно, силою, або погрозами серйозної шкоди змушує особу здійснювати, бути учасником або ухилятися від дії». Таким чином дане положення вважає примус іншої особи до вступу у шлюб особливо тяжким злочином.

Кримінальний кодекс Норвегії пропонує влучне визначення примусового шлюбу кримінальним злочином проти особистої свободи (пункт 222 (2).): «*Будь-якій особі, що за допомогою сили, обмеження волі, неправомірного тиску або будь-якої іншої протиправної поведінки, або погроз застосування такої поведінки змушує когось вступити у шлюб, повинно бути висунуте звинувачення у примусі до шлюбу*».

Існує багато інших прикладів правових заходів, покликаних запобігати окремим формам примусового шлюбу, поширених і характерних для соціуму в окремих регіонах. Наприклад,

⁴⁷ Ширше розуміння форм примусового шлюбу та асоційованих з ним шкідливих практик подано у додатку організації «ООН-Жінки» до «Довідника ООН із законодавства з насильства щодо жінок», ООН, 2011 (далі у тексті – «Довідник ООН із законодавства з насильства щодо жінок»); та у Доповіді Ради Європи щодо примусових шлюбів.

відповідно до статті 23 *Кримінального кодексу Грузії*, викрадення нареченої кваліфікується як «злочин проти прав і свобод людини», за яке злочинець може отримати покарання у вигляді від чотирьох до восьми років позбавлення волі. У зв'язку з цим, вищезгада Доповідь Ради Європи про примусовий шлюб надає вичерпний огляд різних правових заходів та чіткі визначення злочинів.

Е. КАЛІЦТВО ЖІНОЧИХ ГЕНІТАЛІЙ

Каліцтво жіночих геніталій є формою дискримінації і грубим порушенням прав жінки. Окрім того, ряд міжнародних рекомендацій та ініціатив закликають до ліквідації подібної практики. Загальні рекомендації № 14, 19 і 24 Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок, наприклад, вказують на серйозну шкоду здоров'ю та інші негативні наслідки для жінок і дівчаток, що стали жертвами каліцтва жіночих геніталій. Каліцтво жіночих геніталій визначають як форму насильства стосовно жінок, і рекомендують державам-учасникам вживати заходів з метою ліквідації цього явища. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН стосовно активізації глобальних зусиль задля ліквідації випадків пошкодження жіночих геніталій також вимагає кримінальної відповідальності за каліцтво жіночих геніталій. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи 1247 (2001 р.) теж дотримується цих принципів.

Інші міжнародні документи, що лежать в основі цих принципів належать, наприклад, Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав. Загальні зауваження № 14⁴⁸, згідно якими держави підпадають під конкретне окреме правове зобов'язання вжити ефективних і необхідних заходів для ліквідації негативної традиційної практики, включаючи примусові шлюби та каліцтво жіночих геніталій. У цих зауваженнях також зазначається, що держави-учасниці зобов'язані перешкоджати третім сторонам змушувати жінок ставати об'єктами традиційної практики, наприклад, видалення статевих органів. Нарешті, вичерпний огляд каліцтва жіночих геніталій та детальних заходів щодо вирішення цієї проблеми можна знайти в документі «*Міжвідомча заява про ліквідацію випадків калічення жіночих геніталій*»⁴⁹, створеному кількома міжнародними організаціями.

Кращі практики

Основним завданням більшості європейських країн є захист потенційних жертв каліцтва жіночих геніталій за кордоном або розширення юрисдикції там відповідних актів. У Великобританії існує приклад спеціальної кримінальної відповідальності за спробу заманити жінку чи дівчинку з метою каліцтва жіночих геніталій: «*за вивезення жінки за кордон з метою каліцтва жіночих геніталій або з метою пособництва у каліченні жінки за*

⁴⁸ CESCR, General comment No. 14 (2000): The right to the highest attainable standard of health, E/C.12/2000/4, 2000

⁴⁹ OHCHR, UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNHCR, UNICEF, UNIFEM, WHO, *Eliminating Female genital mutilation an interagency statement*, WHO, 2008.

кордоном особи не англійського громадянства».

У Бельгії також існує положення, що дозволяє екстериторіальне провадження в разі такого правопорушення, як каліцтва жіночих геніталій, на всіх, хто здійснює цей злочин (не залежно від національності), доки злочинець перебуває на території Бельгії.

Нарешті, в якості методу, що має на меті боротьбу з каліцтвом жіночих геніталій, Посібник організації «ООН-Жінки» рекомендує створення окремого закону: «Зважаючи на особливу соціальну динаміку скалічення жіночих геніталій, рекомендується прийняття окремого відповідного закону». З наступним документом Італія може виступати перспективним прикладом у даному питанні. *Італійський закон № 7/2006 про попередження і заборону практики пошкодження жіночих геніталій* не лише передбачає кримінальну відповідальність цієї згубної по відношенню до жінок форми насильства, але також визначає ряд попереджувальних і захисних заходів.

F. ПРИМУСОВИЙ АБОРТ І ПРИМУСОВА СТЕРИЛІЗАЦІЯ

Обидва правопорушення, примусовий аборт і примусова стерилізація, базуються на відсутності згоди. Іншими словами елементом, який встановлює відповідальність є відсутність попередньої і усвідомленої згоди потерпілої. Як зазначає Пояснювальна доповідь, *«мета цього положення – наголосити на важливості дотримання репродуктивних прав жінок, шляхом дозволу жінкам самостійно приймати рішення щодо кількості дітей і проміжків між їх народженням та забезпечення їх доступу до відповідної інформації стосовно природної репродукції і планування сім'ї».*

Стандарти, прийняті в Стамбульській конвенції солідарні зі стандартами **Конвенції про захист прав людини і гідності людської істоти у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину** (ЄСД № 164).

Цікаво, що справа про примусову стерилізацію дійшла до Комітету з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок У справі *«А.С. проти Угорщини»*⁵⁰ Комітет розглянув медичні протоколи та вимоги щодо проінформованості та наявності згоди особи і виявили, що держава порушила 10, 12 і 16 статті Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок

Кращі практики

Наприклад, у Кримінальному кодексі Іспанії відповідно до статті 149 згадуються тяжкі травми, в тому числі безпліддя, які передбачають притягнення до кримінальної відповідальності: «Заподіяння іншій особі шкоди шляхом будь-яких засобів або дій, що призводить до втрати або пошкодження діяльності життєво важливого органу або кінцівки, втрати глузду, імпотенції, безпліддя, патології або до серйозного фізичного або психічного

⁵⁰ Комітет CEDAW, А. С. Проти Угорщини, Комюніке №. 4/2004, 2006.

захворювання». Окрім того, у кримінальному праві Іспанії існує окрема стаття стосовно примусових абортів у наступному формулюванні: *«Будь-яка особа, що здійснює аборт без згоди жінки має бути покарана тюремним ув'язненням від чотирьох до восьми років і відсторонена від будь-якої медичної практики та від надання послуг будь-якого роду в державних або приватних гінекологічних клініках, установах або операційних на строк від трьох до десяти років»*(ст. 144).

G. НЕПРИЙНЯТНІ ВИПРАВДАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Відповідно до статті 42 Стамбульської конвенції, держави-учасниці Конвенції повинні усунути обставини, що виключають злочинність діяння, пов'язані з подружньою зрадою, «честю», провокацією чи іншими відповідниками вищевказаних підстав виправдання. Держави-учасниці також мають запобігати тому, щоб ці елементи входили до складу конкретних злочинів, що передбачають обмежені санкції.

Такий підхід суголосний визначенню, наведеному додатку організації «ООН-Жінки» до Посібника ООН із питань насильства щодо жінок в якому країнам-учасницям рекомендується: 1) *«виключити будь-які зменшення чи полегшення вироків, винесених за вбивства, вчинені щодо жінок-інтимних партнерів чи жінок-членів сім'ї через перелюбство чи підозру в ньому»*; 2) *«унеможливити будь-який захист на основі «честі»*; і 3) *«заборонити частковий захист провокацією у випадках так званих «убивств честі», а також побутових вбивств в цілому»*.

Незважаючи на те, що релігії, традиції чи честь не мають помітного відображення в європейському кримінальному законодавстві, формулювання на кшталт подружня зрада, провокація чи інші подібні апеляції до неналежної поведінки досі присутні в деяких європейських законах. Подібні судження можуть бути імпліцитно присутніми в законах або в правилах доведення або навіть явно вказані як пом'якшувальні обставини чи складові елементи конкретних злочинів. Будь-яка правова норма, яка розглядає певну поведінку з боку потерпілого як пом'якшуючу обставину, призводить до стереотипів серед співробітників правоохоронних органів. Важливо переконатися, що правові норми не припускають ставлення, коли жертву обвинувачують у насильстві щодо неї самої.

До компетенції цього положення також потрапляють виправдання на основі моделі втрати самоконтролю у випадках вбивства, зґвалтування тощо. Більшість кримінальних законів таки визнають тимчасове божевілля, психічні розлади й інші обставини чинниками унеможливлення або пом'якшення кримінальної відповідальності, але вони істотно відрізняються від інших обставин, що стосуються провокації, афективних станів і т.п., які втілюють у собі співчуття до жорстокого злочинця, який «не міг себе зупинити». Стамбульська конвенція вимагає від держав-учасниць унеможливити виправдання насильства за ознакою моральної оцінки поведінки потерпілого.

Стамбульська конвенція має на меті блокувати всі можливі шляхи до безкарності, другий пункт статті 42 передбачає кримінальну відповідальність за підбурювання неповнолітньої особи до злочинів проти жінок. У другому пункті статті 42 Пояснювальної доповіді

зазначається наступне (п. 218): *«Щоб уникнути кримінальної відповідальності, ці дії часто вчиняються дитиною, що не досягла віку кримінальної відповідальності, під впливом повнолітніх членів сім'ї чи общини. З цієї причини розробники визнали за необхідне окреслити у пункті 2 кримінальну відповідальність підбурювача/ів у таких злочинах, щоб уникнути прогалів у кримінальній відповідальності».*

Заборона виправдань порушень прав людини на основі понять культури і честі є довготривалим принципом у міжнародному праві. Стамбульська конвенція закріплює цю ідею в конкретному положенні, яке зобов'язує країн-учасниць гарантувати, що їхнє кримінальне законодавство унеможлиблює претензії захисту і пом'якшувальні обставини на основі культури, релігії, традицій, так званої честі або прийнятної поведінки. Стаття 42 відображає загальне зобов'язання, зазначене у статті 12.5 Стамбульської конвенції і підсилює його застосування в галузі кримінального права.

У тому ж ключі, наприклад, в резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Оновлена модель стратегії та практичні заходи щодо боротьби із злочинами проти жінок в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя»⁵¹ говорить наступне: *«Насильства над жінками часто є вбудованим у соціальні цінності, культурні традиції і практики і підтримується ними. Система кримінального правосуддя і законодавці не захищені від таких цінностей і, таким чином, не завжди розглядають насильство над жінками з тією ж серйозністю, що й інші види злочинів. Таким чином, важливо, щоб держави рішуче засудили всі форми насильства над жінками і відмовилися від покликань на будь-які звичаї, традиції чи релігійні мотиви для ухилення від виконання своїх зобов'язань щодо його викорінення. Система кримінального законодавства має визнати злочини щодо жінок ґендерно зумовленою проблемою, а також виявом влади і нерівності».*

Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок також підтримує цю ідею з гендерної точки зору. У Загальній рекомендації №19 цього Комітету підкреслюється, що традиційні уявлення, згідно з якими жінки перебувають у підпорядкованому становищі щодо чоловіків або стереотипні ролі, назавжди закріплюють поширені практики, пов'язані з насильством або примусом. В цих рекомендаціях особливо наголошується вимога до країн-учасниць унеможливити захист на основі образи честі у випадках нападу або вбивства жінки членами її сім'ї.

Зрештою і Конвенція про права дитини, прийнята 1989 року, також вимагає, щоб держави-учасниці вживали всіх ефективних і належних заходів для скасування традиційних практик, що негативно впливають на здоров'я дітей (стаття 24 (3)).

⁵¹ Резолюція A/RES/65/228

V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВТСТВО

A. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стамбульська конвенція встановлює загальний обов'язок держави забезпечити належну увагу до проблеми насильства щодо жінок і домашнього насильства. Водночас конвенція передбачає дві групи спеціальних положень, що регулюють, з одного боку, процесуальні механізми притягнення кримінальної відповідальності, а з іншого боку – механізми захисту потерпілих. Конвенція не вимагає, щоби ці механізми неодмінно носили кримінального-процесуальний характер, а отже, вони можуть бути врегульовані іншими законодавчими актами. Наприклад, держави часто приймають рамкові закони з питань протидії домашньому насильству, і ці закони регулюють захисні приписи та інші конвенційні заходи.

Складнощі із притягненням кримінальної відповідальності виникають, як правило, через неякісно впроваджений закон. Це можна пояснити різними причинами. Часто це пов'язано з тим, що держава не визначила пріоритетність реагування уповноважених органів на різні форми насильства чи не забезпечила проведення необхідного навчання для співробітників державних органів та служб. Іноді причина полягає в упередженому ставленні до розслідування деяких форм насильства щодо жінок, зокрема домашнього насильства. Як вже зазначалося, Стамбульська конвенція покладає на державу обов'язок забезпечити належну увагу до розслідування насильства щодо жінок. Це у свою чергу означає, що держави повинні створити відповідну нормативно-правову базу і забезпечити її реалізацію. Таким чином, якщо держава передбачила у своєму законодавстві необхідні правові заходи, то це ще не означає, що вона виконала свої конвенційні обов'язки у цій сфері.

B. ПРИНЦИП НАЛЕЖНОЇ УВАГИ

Принцип належної уваги закріплено і роз'яснено у кількох міжнародних документах та судових практиках. Зокрема, Спеціальний доповідач з питань насильства щодо жінок у своїй доповіді для Комісії з прав людини Економічної та соціальної Ради ООН⁵² зазначив, що *«існує правило міжнародного звичаєвого права, за яким держави зобов'язані запобігати проявам насильства щодо жінок та реагувати на них з належною увагою»*.

Європейський суд з прав людини неодноразово згадував цей принцип у своїх рішеннях. Кілька рішень Європейського суду з прав людини безпосередньо стосуються випадків насильства щодо жінок. Напевно, найвідомішим і найважливішим рішенням Європейського суду з прав людини з цього питання є рішення у справі *Опуз проти Туреччини (Opuz v. Turkey)*, згадане у Пояснювальній доповіді серед кількох інших міжнародних джерел принципу належної уваги⁵³.

⁵² Спеціальний доповідач з питань насильства щодо жінок доповів, Третій звіт для Комісії з прав людини Економічної та соціальної ради ООН, E/CN.4/2006/61, 2006 р.

⁵³ Див. Пояснювальну доповідь, пункт 58.

Наслідуючи практику Європейського суду з прав людини та інших міжнародних інструментів, глава VII Стамбульської конвенції також закріплює і роз'яснює принцип належної уваги до розслідування правопорушень і притягнення до відповідальності за їх вчинення. Статті 49 та 50 Стамбульської конвенції передбачають наступні зобов'язання держави:

1) Неналежні затримки. Стаття 49 Стамбульської конвенції покладає на держави обов'язок забезпечити, щоби розслідування та судові провадження відбувалися без неналежних затримок. Стамбульська конвенція не визначає поняття «неналежної затримки», але є багато рішень Європейського суду з прав людини з цього приводу⁵⁴.

2) Ефективність. Як зазначено у Пояснювальній доповіді, ефективне розслідування насильства і притягнення до відповідальності за його вчинення означає *«встановлення матеріальних фактів, опитування усіх наявних свідків та проведення судово-медичної експертизи, що відбувається на основі міждисциплінарного підходу з використанням новітніх методик з метою забезпечення комплексного аналізу ситуації»*. Отже, національне законодавство повинно створювати умови для того, щоби порядок реагування на насильство стосовно жінок, як мінімум, не відрізнявся від порядку реагування на інші види насильства і щоби при цьому не було жодних явних чи прихованих перешкод для розслідування таких випадків чи притягнення до відповідальності винних осіб.

3) Повага до прав потерпілих, що ґрунтується на розумінні гендерних аспектів насильства. Поряд із заборонаю неналежних затримок та вимогою ефективності Стамбульська конвенція передбачає, що під час розслідування й судового провадження держави повинні, наскільки це можливо, уникати поглиблення шкоди, завданої потерпілим особам. Крім того, держави повинні забезпечити потерпілим допомогу і підтримку під час кримінального провадження. Повага до прав потерпілих означає, що національні механізми розслідування і притягнення до відповідальності враховують гендерні аспекти цих процедур: наприклад, судово-медичний огляд потерпілої проводить особа тієї ж статі.

4) Докази. Важливо, щоби державні органи забезпечили належний збір доказів, зокрема, висновків медичних та судово-медичних експертиз, з метою ефективного притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства стосовно жінок. Зокрема, Посібник ООН з питань насильства щодо жінок (підрозділ 3.9.5.) рекомендує забезпечити потерпілим безкоштовний судово-медичний огляд, навіть якщо вони не бажають заявляти про злочин чи взаємодіяти з системою кримінальної юстиції чи правоохоронними органами. Крім того, важливо, щоби законодавство дозволяло притягувати нападників до відповідальності на підставі свідчень потерпілої. Що стосується забезпечення доказів і поваги до прав потерпілих від насильства, то статтею 54 Стамбульської конвенції передбачено, що докази, пов'язані з історією сексуальних стосунків та поведінкою потерпілої, дозволяються лише за

⁵⁴ Принцип належної уваги у практиці ЄСПЛ, див., наприклад *Келлі та інші проти Сполученого Королівства (Kelly and others v. UK)*, № 30054/96, ЄСПЛ, 2001 р.

умови, що це є суттєвим і необхідним. Про це положення згадано у попередньому розділі, де також розглянуто окремі процесуальні аспекти кримінального права.

Стаття 50 Стамбульської конвенції розкриває ще один аспект зобов'язань держави у сфері забезпечення належної уваги до проблеми насильства щодо жінок. За цією статтею держави повинні забезпечити, щоби правоохоронні органи негайно і належним чином реагували на будь-які прояви насильства щодо жінок шляхом надання потерпілим належного і невідкладного захисту. Крім того, у другому пункті цієї статті знову наголошено, що державні органи зобов'язані *«негайно і належним чином вживати заходи для запобігання усім формам насильства та захисту від них, включаючи застосування **попереджувальних оперативних заходів** і збір доказів»*.

У Пояснювальній доповіді зазначено, що на виконання цих зобов'язань держави можуть, зокрема, забезпечити, щоби *«компетентні правоохоронні органи мали право проникати у приміщення, де перебуває особа, якій загрожує ризик насильства; компетентні правоохоронні органи належним чином ставилися до потерпілих і надавали їм необхідні консультації; потерпілі мали змогу розповісти про те, що з ними сталося, спеціально підготовленим фахівцям (у разі необхідності це мають бути особи жіночої статі) і це відбувалося у приміщенні, що сприяє встановленню довірливих відносин між потерпілими та співробітниками правоохоронних органів; серед правоохоронців, в тому числі на вищих керівних посадах, було достатньо осіб жіночої статі»*. Переважна більшість названих зобов'язань стосується організації діяльності правоохоронних органів, а отже, виходить за межі кримінального процесу. Разом із тим, ця стаття підкреслює важливість швидкого й узгодженого реагування на випадки насильства, в тому числі видачі заборонних приписів.

Першочерговим завданням правоохоронних органів та усієї судової системи загалом має бути захист потерпілих від повторення насильства. **Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок запровадив важливе правило: права нападника не можуть переважати над правами потерпілої, включаючи право на життя та фізичну і психічну недоторканість.** Зазначений принцип покликаний сприяти забезпеченню рівноваги між правами сторони захисту і правом потерпілої на безпеку⁵⁵.

Обов'язок держави забезпечити захист потерпілих від насильства під час розслідування його обставин і притягнення до відповідальності нападників є обов'язком дії, а не результату. Європейський суд з прав людини створив тест, за допомогою якого він визначає, чи виконала держава свої позитивні зобов'язання. У справі *Контрова проти Словаччини (Kontrova v. Slovakia)*, 2007 р., Суд встановив: *«Для виникнення позитивного зобов'язання має бути встановлено, що державні органи знали або зобов'язані бути знати про реальний і негайний ризик для життя визначеної особи внаслідок злочинних дій третьої сторони на момент існування такого ризику, але не вжили заходів, які вони мали*

⁵⁵ Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, АТ проти Угорщини (AT v. Hungary), повідомлення № 2/2003 р. Див. також Гоекдже проти Австрії (Goekse v. Austria), 2007 р. та Йлдрін проти Австрії (Yildrin v. Austria), 2007 р.

право вжити в межах своїх повноважень, і вжиття яких, якщо судити розумно, можна було б очікувати для відвернення такого ризику».

Отже, принцип належної уваги зобов'язує державу запровадити нормативно-правову базу, яка дозволяє здійснювати швидке й ефективне розслідування насильства щодо жінок і притягати злочинців до відповідальності. Водночас, цей принцип означає, що під час виконання своїх обов'язків співробітники правоохоронних органів повинні належним чином враховувати права потерпілих і пам'ятати про своє основне завдання — захист потерпілих. У справі *М.С. проти Болгарії (М.С. v. Bulgaria)* Європейський суд з прав людини чітко встановив, що позитивні зобов'язання держави нерозривно пов'язані з ефективною повагою до права на життя⁵⁶. Залишивши за державою свободу розсуду у виборі заходів, Суд наголосив: «для забезпечення ефективного стримування таких тяжких посягань як зґвалтування, що зачіпає основоположні цінності та суттєві аспекти особистого життя людини, необхідно запровадити ефективні кримінально-правові норми» (пункт 58).

Кращі практики

Хоча Стамбульська конвенція і не передбачає такої вимоги, ряд країн запровадили закони чи політики, що полегшують розслідування випадків насильства і покарання злочинців. Серед них варто згадати: 1) визначення насильства стосовно жінок як пріоритетного напрямку роботи поліції і прокуратури; 2) запровадження спеціальних процедур розслідування випадків насильства стосовно жінок (прискорені процедури); 3) створення спеціалізованих судів з розгляду справ про насильство стосовно жінок і домашнє насильство; 4) розробка спеціальних рекомендацій, інструкцій та посібників з питань реагування на насильство стосовно жінок.

Наприклад, у більшості країн Європейського Союзу є спеціальні рекомендації для органів та посадових осіб системи кримінальної юстиції, де роз'яснено їхні обов'язки та відповідні процедури⁵⁷. Крім того, у світі є практика підписання координаційних протоколів, що регулюють порядок оперативного реагування усіх відповідних органів, у тому числі судів, на випадки насильства щодо жінок. Організація «ООН Жінки» рекомендує жіночим правозахисним групам долучатися до розробки цих протоколів та процедур, що мають бути спрямовані на забезпечення безпеки потерпілих і притягнення винних осіб до відповідальності⁵⁸. Прокуратура Великобританії розробила «Політику розслідування випадків домашнього насильства», яка регулює низку важливих питань: завдання прокуратури, достатність доказів, запобігання неналежних затримок у розслідуванні справи, допомога потерпілим та безпека потерпілих, цивільне провадження, діти, підтримування обізнаності потерпілих тощо.

⁵⁶ *М.С. проти Болгарії (М.С. v. Bulgaria)*, № 39272/98, ЄСПЛ, 2003 р.

⁵⁷ Див. Техніко-економічне обґрунтування ЄС, пункт 64.

⁵⁸ Див. Віртуальний центр знань організації «ООН Жінки»: www.endvawnow.org

Ще одна вдала практика — це створення спеціалізованих судів. «Посібник ООН з питань насильства щодо жінок» рекомендує, щоби законодавство *«передбачало створення спеціалізованих судів або запровадження спеціалізованих судових процедур, що гарантують своєчасний та ефективний розгляд справ про насильство стосовно жінок»* (пункт 3.2.5.). Є дані, що спеціалізовані судові органи, за умови наявності у них достатніх ресурсів, реагують на випадки домашнього насильства набагато швидше та ефективніше. В Іспанії та Великобританії справи про домашнє насильство розглядають спеціалізовані суди. Повноваження цих судів різняться, але в обох країнах судді проходять обов'язкову спеціалізовану підготовку, а кримінально-правові та цивільно-правові аспекти справи об'єднані в одне провадження.

C. ОЦІНКА РИЗИКІВ ТА УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

Стамбульська конвенція передбачає, що національне законодавство повинно покладати на поліцію, прокуратуру і судові органи обов'язок проводити оцінку ризиків та вживати відповідні захисні заходи. Така оцінка надзвичайно важлива, тому що вона допомагає визначити ризики повторення насильства — фізичної шкоди чи навіть убивства потерпілої. Оцінка ризиків повинна стати невід'ємною складовою процедури реагування державних органів на кожен випадок насильства. Вона дуже допомагає належним чином відреагувати на домашнє насильство: добре відомо, що у подальшому таке насильство, як правило, повторюється і посилюється. Досвід показує, що у більшості випадків насильство вчиняє особа, що знайома із потерпілою.

За статтею 51 Стамбульської конвенції держави повинні звертати особливу увагу на випадки, коли кривдникволодіє зброєю чи має до неї доступ. Щоби охопити усі види зброї, які нападник може використовувати для вчинення тяжкого злочину, особливо бойові ножі, державам рекомендовано враховувати, наскільки це можливо, володіння і доступ до будь-яких видів зброї. Європейський суд з прав людини уже мав нагоду висловитися з цього приводу у своєму рішенні у справі *Опуз проти Туреччини (Opuz v. Turkey)*: він зазначив, що держава-відповідач не врахувала того, що нападник мав при собі рушницю.

Кращі практики

*Модельні стратегії та практичні заходи ООН у сфері запобігання злочинам та кримінальної юстиції, спрямовані на ліквідацію насильства стосовно жінок*⁵⁹ наполегливо рекомендують державам *«переглядати, оцінювати й оновлювати кримінальні процедури. Мета — забезпечити, щоби «під час призначення покарань, не пов'язаних з позбавленням волі або пов'язаних з умовним позбавленням волі, компетентні органи враховували ризики для безпеки, включаючи ступінь вразливості потерпілих»* (пункт III-15-j). Крім того,

⁵⁹ Резолюція Генеральної асамблеї ООН «Посилення превентивних заходів та кримінальної юстиції у сфері боротьби з насильством щодо жінок», A/RES/65/228, 2011.

документ рекомендує державам забезпечити, щоби «співробітники органів системи кримінальної юстиції та захисники потерпілих проводили оцінку ризиків, яка відображає рівень чи обсяг шкоди, яка загрожує потерпілим з огляду на ступінь їхньої вразливості, а також обставини, що створюють загрозу потерпілим, наявність зброї та інші визначальні обставини» (пункт IV-16-f).

З іншого боку, на практиці координація та спільні протоколи виявилися найважливішими інструментами оцінки та управління ризиками. Наприклад, у Великобританії діє *Міжвідомча конференція з питань оцінки ризиків*, що розглядає випадки з високим ступенем ризику. Учасники Конференції — а це представники усіх компетентних органів та відомств — регулярно збираються на засідання, обмінюються інформацією, планують заходи із попередження насильства. Ключовим інструментом Конференції є індивідуальний план безпеки потерпілої.

D. ЗАХИСНІ ПРИПИСИ

Статтями 52 та 53 Стамбульської конвенції передбачено зобов'язання держави запровадити так звані захисні приписи.

Термінові заборонні приписи

Як зазначено в пункті 264 Пояснювальної доповіді, «Замість того, щоби покласти тягар пошуку безпечного місця у притулку чи деінде на потерпілу, яка часто має з собою неповнолітніх дітей, майже не має особистих речей і вимушена тікати з дому на невизначений час, автори Конвенції вирішили забезпечити виселення нападника, що дозволить потерпілій залишитися вдома». Крім того, за допомогою цього припису можна заборонити нападнику повертатися до помешкання чи контактувати з потерпілою.

Щоби відповідати вимогам Стамбульської конвенції, терміновий заборонний припис має задовольняти наступні критерії:

- 1) Зміст:** звільнити спільне помешкання, заборонити контакти з потерпілою.
- 2) Строк:** на розсуд держави, але достатній для того, щоби забезпечити захист потерпілої і дозволити їй обміркувати подальші дії. Зокрема, достатній для того, щоби потерпіла встигла отримати захисний припис чи скористатися іншим подібним механізмом.
- 3) Уповноважений орган:** на розсуд держави, але рішення має бути видане негайно. Як правило, це поліція або суд.
- 4) Процедура:** на розсуд держави. Як правило, залежить від органу, на який покладено цю функцію. Механізм отримання заборонного припису має бути простим і доступним для потерпілих.
- 5) Сфера дії:** особи, яким загрожують ризики. У переважній більшості держав цей механізм обмежений контекстом вчинення насильства (зазвичай це насильство в сім'ї), статусом потерпілих та формами насильства. У деяких країнах він можливий лише в рамках

кримінального процесу. Рекомендовано поширити дію таких приписів на родичів потерпілих.

Захисні (обмежувальні) приписи

Спочатку захисні приписи були механізмом юридичного захисту жінок, що зіштовхнулися з насильством з боку сексуального партнера, який після припинення стосунків між ними продовжує переслідувати жінку і погрожувати їй. Згодом захисні приписи стали важливим механізмом реагування на майже усі форми насильства стосовно жінок: дослідження у цій сфері свідчать, що у переважній більшості випадків насильство вчиняє особа, знайома з потерпілою.

Щоби відповідати вимогам Стамбульської конвенції, обмежувальні чи захисні приписи мають задовольняти наступні критерії:

1) Зміст: У Пояснювальній доповіді зазначено: *«накладення на нападника заборони, обмеження чи зобов'язання вчиняти певні дії»*. Зміст захисного припису визначають, як правило, виходячи з потреб конкретної ситуації: це може бути заборона наблизитися до потерпілої, її дітей та/або інших осіб (при цьому часом зазначають місце та/або мінімальну відстань); заборона прямого чи непрямого контактування з потерпілою; зобов'язання утримуватися від повторного насильства; заборона володіння, використання чи доступу до вогнепальної чи іншої зброї. У деяких країнах захисні приписи регулюють питання цивільного характеру: використання спільного майна, опіку над дітьми, батьківські права, матеріальну допомога потерпілим.

2) Строк: припис може бути видано на невизначений строк або до зміни чи скасування. У більшості країн видають захисні приписи строком на 1—2 місяці з можливістю поновлення.

3) Уповноважений орган: на розсуд держави, але рішення має бути видане негайно. Як правило, це суд.

4) Процедура: на розсуд держави. Як правило, залежить від органу, на який покладено цю функцію (цивільне чи кримінальне судочинство). Стамбульська конвенція вимагає, щоби захисні приписи були доступні для забезпечення негайного захисту і не покладали на потерпілих невинуватого матеріального чи адміністративного тягаря. Таким чином, вимоги до забезпечення доказів мають бути помірними. Рекомендовано видавати захисні приписи суто на основі свідчень потерпілої.

Крім того, потерпіла може не захотіти заявляти про вчинення злочину, тому необхідно забезпечити, щоби захисний припис можна було отримати незалежно від того, чи буде порушено кримінальне провадження. Однак якщо стосовно того ж нападника і у зв'язку з тими ж фактами відкрито цивільне або кримінальне провадження, то це не повинно перешкоджати видачі захисного припису. Іншими словами, ця процедура повинна бути автономною.

5) Право звертатися за отриманням припису. Стамбульська конвенція передбачає, що в разі необхідності припис може бути виданий за відсутності ініціативи потерпілої. Крім того, у пункті 272 Пояснювальної доповіді зазначено: *«Це означає, що суддя чи інша посадова особа уповноважена видавати тимчасовий обмежувальний чи захисний припис за заявою лише однієї сторони»*. Однак *«особа, проти якої видано такий припис, повинна мати право оскаржити його до компетентного органу в порядку, передбаченому для відповідних внутрішніх процедур»*.

В одних країнах приписи видаються лише за клопотанням потерпілої, в інших таке клопотання можуть подавати окремі певні посадові особи в межах своїх повноважень, родичі потерпілої, а також громадські організації чи інституції, що опікуються проблемами насильства щодо жінок. У пункті 276 Пояснювальної доповіді зазначено, що *«сторони можуть розглянути можливість вжиття заходів на забезпечення того, щоби право звернутися за отриманням обмежувального чи захисного припису, зазначеного у пункті 1, належало не лише потерпілим, але й іншим особам. Це має особливе значення для юридично безпорадних, а також вразливих потерпілих, які не хочуть звертатися за отриманням обмежувального чи заборонного припису через страх, емоційне потрясіння або прив'язаність»*. Тим не менше, можливість звернутися за отриманням захисного припису залежить, як правило, від того, яке провадження відкрито у зв'язку із вчиненням насильства: цивільне чи кримінальне.

6) Правовий режим. Процедура і функції сторін зазвичай залежать від правового режиму, за правилами якого видається наказ. У пункті 269 Пояснювальної доповіді чітко зазначено, що держави мають свободу розсуду у виборі такого режиму — головне, щоби це гарантувало ефективний захист потерпілих: *«За правилами якого процесу видаються захисні приписи — цивільного, кримінального, адміністративно чи усіх трьох — залежить від національної правової системи і, що найголовніше, від необхідності забезпечити ефективний захист потерпілих»*.

7) Сфера застосування: на розсуд держави. Державам рекомендовано поширювати захисні приписи на близьких та родичів потерпілої особи. Крім того, останнім часом країни стали поширювати такі приписи не лише на домашнє насильство, але й на інші його форми.

8) Санкції Пунктом 3 статті 53 Стамбульської конвенції передбачено, що держави зобов'язані запровадити ефективні стримувальні санкції за порушення захисних приписів, і ці санкції можуть мати цивільно-правову, кримінально-правову чи іншу природу. Як вже було згадано в розділі про матеріальне кримінальне право, переважна більшість експертів рекомендує криміналізувати порушення захисного припису.

Захисний припис — це захід, що доповнює негайний короткостроковий заборонний припис. А отже, вони не виключають один одного і особа повинна мати можливість отримати як захисний, так і заборонний припис.

Крім того, важливо не дати нападнику можливості зловживати цими механізмами. Для цього необхідно розуміти гендерні аспекти насильства щодо жінок. Пунктом 276

Пояснювальної доповіді державам рекомендовано, що «у випадках домашнього насильства не можна допускати, щоби стосовно потерпілої та нападника було видано взаємні обмежувальні чи захисні накази, згадані в пункті 1. Крім того, держави повинні розглянути можливість скасувати норми національного законодавства щодо прокативної поведінки у контексті права звертатися за отриманням обмежувальних чи захисних приписів. Такі концепції створюють поле для зловживань і дозволяють тлумачити закон у спосіб, що дискредитує потерпілих. А отже, такі норми мають бути виведені з національного законодавства».

Ну і насамкінець, фахівці звертають увагу, що охоронні приписи є дієвими лише за умови якісної роботи відповідних органів. Шеріл Е. Томас, колишній голова Програми прав жінок при організації «Адвокати з прав людини» («The Human Rights Advocates»), зазначає: «Ефективність захисного припису, як і ефективність будь-якого закону, багато в чому залежить від того, наскільки особи, що впроваджують закон, розуміють динаміку домашнього насильства, а також від того, наскільки якісно захисники та професійні юристи здійснюють моніторинг з метою виявлення прогалів і слабких місць, що підривають безпеку потерпілих і відповідальність нападників у процесі застосування закону»⁶⁰.

Провідні міжнародні організації та відомі експерти провели багато комплексних досліджень на тему видів і завдань таких приписів, а також відповідних заходів та правових процедур. Великий внесок в питання аналізу існуючих юридичних механізмів здійснила Спеціальна доповідачка ООН з питань насильства щодо жінок Радіка Кумарасвами, яка підготувала звіт «Сприяння заохоченню та ствердженню прав людини і основоположних свобод» (1996 р.) та Додаток до нього. Ці документи стали моделлю для розробки національного законодавства з питань протидії домашньому насильству.

Кращі практики

Різні держави по-різному регулюють повноваження поліції, прокуратури і суду у сфері видачі негайних заборонних приписів. В Австрії (а ця країна найперша запровадила такі приписи) поліція, що виїжджає на місце події, діє виходячи з потреб ситуації і може на власний розсуд виселити нападника зі спільного помешкання чи заборонити йому повертатися додому на строк до 10 днів. Це не потребує ані згоди, ані клопотання з боку потерпілої.

У багатьох державах невідкладні накази видає цивільний або кримінальний суд, при цьому процесуальні особливості можуть відрізнятися. У Франції такими повноваженнями наділені судді сімейного суду. У Грузії припис може видати поліція, але протягом 24 годин він має бути підтверджений судом. Будь-яка модель може бути ефективною за умови, що

⁶⁰ Реформування законодавства з питань домашнього насильства у Центральній та Східній Європі, див. посилання № 11, стор. 2.

уповноважений орган здатен реагувати дуже швидко, запобігаючи тим самим ескалації насильства.

Чудовим прикладом ефективної системи захисних приписів є **Органічний закон Іспанії про комплексні заходи щодо захисту від гендерного насильства** (2004 р.).

В Іспанії, на відміну від інших країн, захисний припис — це судовий припис, що спрямований на захист потерпілої від подальшого насильства і передбачає комплексне реагування, тобто цивільно-правові та кримінально-правові заходи, а також допомогу потерпілим.

Будь-яка особа, що зазнала насильства за гендерною ознакою (в тому числі з боку чоловіка, громадянського чоловіка, хлопця чи осіб, з якими вона перебували у названих відносинах у минулому) або сімейного насильства може звернутися по допомогу до поліції, слідчого судді, прокуратури чи державних центрів з надання послуг для жінок. Форма загальнодержавного захисного припису та усі необхідні докази (свідчення потерпілої, показання свідків, протоколи поліції, медичні висновки) негайно надсилаються до слідчого судді, який протягом 72 годин проводить повноцінний розгляд справи за участі нападника, потерпілої та свідків. Захисні накази видає суд, до якого надійшла відповідна заява, незалежно від місця проживання подружжя чи потерпілої або місця вчинення насильства.

Як вже зазначалося, захисний припис може передбачати вжиття кримінально-правових та цивільно-правових заходів, а також заходів з підтримки потерпілих осіб.

а) Кримінально-правові заходи

1. Накладення на нападника заборони наблизитися до потерпілої, її сім'ї, місця проживання та роботи, а також до будь-якого місця, в якому вона може перебувати, на відстань, яку визначає слідчий суддя з метою забезпечення захисту і безпеки потерпілої. Якщо потерпіла і нападник проживають разом, то це означає виселення нападника зі спільного помешкання, тобто надання правам потерпілої пріоритету над правом власності.
2. Накладення на нападника заборони контактувати з потерпілою за допомогою телефону, текстових повідомлень, електронної пошти, звичайної пошти або інших осіб.
3. Накладення на нападника заборони володіти вогнепальною зброєю. Якщо є ризик, що нападник може погрожувати потерпілій вогнепальною зброєю, то слідчий суддя може уповноважити правоохоронні органи вилучити будь-яку зброю, що належить нападнику, що вчинив насильство, або зобов'язати його добровільно здати зброю.
4. Накладення на нападника заборони проживати у місті, що й потерпіла, якщо це становить для високу небезпеку для останньої.
5. Якщо існує великий ризик для потерпілої або, судячи з характеру злочину, їй було завдано значної шкоди, то слідчий суддя може дозволити превентивне

досудове тримання під вартою. Мета – запобігти повторенню насильства щодо потерпілої.

Закон не визначає строку, на який може бути видано захисний припис. Слідчий суддя може призначати кримінально-правові запобіжні заходи на строк до зникнення необхідності забезпечення захисту від повторного насильства чи до винесення вироку або зупинення провадження.

b) Цивільно-правові заходи

Паралельно із застосуванням кримінально-правових заходів потерпілі можуть клопотати про застосування цивільно-правових заходів: тимчасової опіки над дітьми, надання відпустки, виплати аліментів і покриття основних витрат на проживання. Розгляд цього питання відбувається на повноцінному судовому засіданні, під час якого обидві сторони захищають свої позиції і надають докази на обґрунтування того, хто з них зможе найкраще захистити інтереси дитини.

Невідкладні цивільно-правові заходи призначаються лише на строк до 30 днів, і за цей строк потерпіла має подати заяву на встановлення режиму окремого проживання або на розлучення. Якщо протягом 30 днів вона не подає такої заяви, то цивільно-правові заходи припиняються. Відповідні повноваження має суд, де знаходиться слідчий суддя⁶¹.

c) Заходи з підтримки потерпілих осіб

В **Органічному законі Іспанії про комплексні заходи щодо захисту від гендерного насильства** є поняття «невід'ємного захисного статусу потерпілої». Такий статус надають жінкам, що отримали захисний припис. Він передбачає трудові права, права соціального захисту та економічні права, а також право на отримання повної соціальної підтримки..

З цього приводу Шеріл А. Томас зазначає, що *«надзвичайно важливо, щоби окрім виселення нападника зі спільного помешкання та накладення на нього заборони наблизитися до потерпілої, нове законодавство надавало судам повноваження включати в припис інші заходи з підтримки потерпілих. Зокрема, як показує досвід, приписи часто не дають бажаного ефекту, доки потерпіла не отримає виплату аліментів та забезпечення основних витрат на проживання»*⁶².

Не зайвим буде підкреслити, що в деяких країнах за отриманням захисного припису можуть звертатися особи, що пережили не лише домашнє насильство, але й інші форми насильства. Розділом 6 Закону Мексики «Про доступ жінок до життя, вільного від насильства» (2007 р.) передбачено, що захисний припису може отримати будь-яка особа, що зіштовхнулася з будь-якими визначеними в Законі формами насильства, включаючи насильство в сім'ї, на роботі, в навчальних закладах, у громаді, а також інституційне насильство та феміцид.

⁶¹ Законодавство Іспанії з питань насильства щодо жінок: експертна доповідь про виклики та факти. Кармен де ла Фуенте-Мендес, Пуеблос Унідос, Мадрид, Іспанія – стор. 7– 9.

⁶² Шеріл А. Томас, Реформа законодавства з питань домашнього насильства у Центральній та Східній Європі та в колишньому Радянському Союзі, EGM/GPLVAW/2008/EP.01, ООН, 2008, с. 3.

E. ПУБЛІЧНЕ ОБВИНУВАННЯ (EX OFFICIO)

Цей стандарт – один з найважливіших у Конвенції. Він означає, що прокуратура, за винятком випадків приватного обвинувачення, уповноважена ініціювати державне обвинувачення незалежно від того, де відбулося насильство: в сім'ї чи деінде. В основі цього стандарту лежить розуміння насильства щодо жінок, зокрема, домашнього насильства, як публічного правопорушення. Крім того, цей стандарт уособлює позитивний обов'язок держави щодо ефективного переслідування будь-яких форм насильства. Отже, він є одним із найважливіших елементів принципу належної уваги. З цього приводу в пункті 19 Аналітичного дослідження Ради Європи зазначено: *«Покарання на папері не означає покарання на практиці. (...) дієвість санкцій та їхній потенційний стримувальний ефект значною мірою залежить від того, чи мають компетентні державні органи повноваження і бажання ініціювати обвинувачення за наявності доказів злочину».*

У справі *Беваква проти Болгарії (Bevacqua v. Bulgaria)*⁶³, № 71127/01 (2008 р.) Європейський суд з прав людини мав нагоду оцінити, наскільки держава-відповідач дотрималася своїх позитивних зобов'язань за статтею 8 Європейської конвенції з прав людини. Суд встановив, що заявниця не мала *«достатньої»* можливості ініціювати провадження приватного обвинувачення та вимагати відшкодування шкоди, *«оскільки очевидно, що для здійснення такого провадження потрібен час, а саме провадження воно не могло сприяти недопущенню повторного вчинення оскаржуваних дій»* (пункт 83). Суд застосовує аналогічні стандарти у справах щодо сексуального насильства. Зокрема, у справі *М.С. проти Болгарії (M.C. v. Bulgaria)* Суд зазначив: *«держави мають позитивне зобов'язання, що впливає зі статей 3 і 8 Конвенції, запровадити кримінально-правові норми, які передбачають ефективне покарання за зґвалтування, а також зобов'язання застосовувати їх на практиці шляхом ефективного розслідування та обвинувачення»* (пункт 153).

Між системами обвинувачення різних держав існують значні відмінності. Зокрема, є велика різниця між державами, де панує легалістичний підхід до права і прокурор зобов'язаний підтримувати обвинувачення за посадою, та державами з більш гнучким підходом до права, де рішення щодо обвинувачення залежить насамперед від того, чи відповідає воно публічному інтересу. Стамбульська конвенція вимагає, щоби держави завжди розглядали розслідування насильства щодо жінок, принаймні, деяких його форм, і притягнення до відповідальності винних осіб як такі, що відповідають публічному інтересу.

Зокрема, за конвенційними стандартами розслідування та обвинувачення не повинні бути *«цілковито залежними»* від заяви потерпілої. Як свідчить пункт 280 Пояснювальної доповіді, мета цього положення – надати державами гнучкість у впровадженні конвенційних стандартів: *«автори Конвенції вирішили вжити термін «цілковито залежні», щоби врахувати процедурні відмінності кожної правової системи; при цьому вони мали на*

⁶³ Беваква проти Болгарії (Bevacqua v. Bulgaria), № 71127/01, ЄСПЛ, 2008 р.

увазі, що держава та її органи зобов'язані забезпечити розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні правопорушень, що перераховані у цій статті».

З іншого боку, це положення охоплює лише деякі форми насильства, а отже, у випадку психологічного насильства (стаття 33), переслідування (стаття 34) або сексуального домагання (стаття 40) державне розслідування та обвинувачення не є обов'язковими. Що стосується усіх інших форм насильства щодо жінок, то в пункті 280 Пояснювальної доповіді зазначено: *«правоохоронні органи повинні працювати на випередження і здійснювати розслідування з метою збору доказів (речових доказів, показань свідків, висновків судово-медичної експертизи тощо). Мета – забезпечити здійснення провадження навіть у тому випадку, якщо потерпіла особа відкличе свою заяву чи скаргу, принаймні, у випадку таких серйозних правопорушень як фізичне насильство, що призвело до смерті або тілесних ушкоджень»* (пункт 280).

Важливо зауважити, що ця стаття 55 передбачає два окремі зобов'язання: по-перше, вимогу забезпечити державне розслідування та обвинувачення і по друге, передбачити законодавчу можливість продовжувати провадження, якщо потерпіла особа відкликає заяву чи скаргу. Коли потерпіла відмовляється співпрацювати зі слідством, часто виникають проблеми із доказовою базою, через що може не вистачити доказів для підтримання обвинувачення. Та усе, чого вимагає Стамбульська конвенція – це передбачити юридичну можливість такого обвинувачення.

Насамкінець, у пункті 2 статті 78 Стамбульської конвенції зазначено, що держави можуть робити застереження до пункту 1 статті 55, проте лише щодо правопорушень невеликої тяжкості за статтею 35 (фізичне насильство).

Пунктом 2 статті 55 Стамбульської конвенції передбачено, що сторони зобов'язані дозволити урядовим і неурядовим організаціям, а також консультантам з проблем домашнього насильства надавати потерпілим допомогу і підтримку під час розслідування і судового провадження у їхній справі. Мета цього заходу – дозволити іншим зацікавленим сторонам надавати допомогу і підтримку потерпілим, розширюючи тим самим їхні можливості і полегшуючи їм доступ до правосуддя. У Пояснювальній доповіді зазначено: *«прикладки кращих практик свідчать, що потерпілі, які під час розслідування і судового провадження отримали допомогу чи підтримку спеціалізованої служби, з більшою охотою подають скарги і дають свідчення, краще підготовлені до того, щоби взятися за емоційно непросте для них завдання активно сприяти процесу розслідування»*. Крім того, це положення передбачає не лише правову, але й психологічну допомогу та інші види підтримки.

Кращі практики

У світі набуває поширення думка, що ефективне розслідування та обвинувачення насильства щодо жінок становить *публічний інтерес*. Наприклад, у **США** у приміщеннях суду

є сервісні центри, які за рахунок держави надають потерпілим від домашнього насильства ефективний і простий доступ до юридичних консультацій та інших видів допомоги. Роботу більшості таких центрів забезпечують спеціалізовані неурядові організації. Подібні заклади існують в Іспанії та Швеції, але там це державні служби. Насамкінець, в Німеччині потерпілим від зґвалтування чи сексуального примусу дозволяють мати супровід особи, якій вони довіряють, під час розслідування і судового провадження.

F. ПІДТРИМКА ТА ЗАХИСТ ПОТЕРПІЛИХ

Обов'язок захищати й підтримувати потерпілих «вимагає дослідження зв'язків між правами людини і правами потерпілих»⁶⁴. Слідчі та судові процедури часто поглиблюють психологічну травму осіб, що зіштовхнулися з насильством, змушуючи їх знову пережити те, що відбулося. Отже, важливо, щоби під час таких процедур було забезпечено безпеку та гідність потерпілих.

Стандарти Стамбульської конвенції відображають світову тенденцію, яка полягає у тому, що ролі потерпілих у кримінальному провадженні зростає. Існують навіть спеціальні міжнародні інструменти, що регулюють права потерпілих, зокрема, Декларація ООН щодо основних принципів правосуддя для потерпілих від злочинів і зловживання силою⁶⁵ та Рамкове рішення ЄС щодо становища потерпілих у кримінальному судочинстві в редакції Директиви 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради 2012 року. Крім того, заходи за статтею 56 відповідають кращому досвіду, що викладений у розділах 3.9.3 та 4 Посібника ООН з питань насильства щодо жінок.

Зокрема, Стамбульська конвенція передбачає запровадження різноманітних процедур; одні процедури повинні бути запроваджені в обов'язковому порядку, а інші залежать від того, наскільки це дозволено за національним законодавством. А отже, останні процедури не входять до мінімально необхідного стандарту.

- 1) Захист і підтримка.** Підпункти а) і f) пункту 1 статті 56 встановлюють загальні обов'язки, які доповнюються спеціальними конвенційними механізмами: захисний припис (статті 52 і 53), оцінка ризиків (стаття 51), допомога під час розслідування та судового розгляду справи (стаття 55.2).
- 2) Інформація.** Підпункти b) і c) пункту 1 статті 56 покликані забезпечити право потерпілих на інформацію. Зокрема, потерпілі повинні отримувати інформацію про статус утримування нападника під вартою та про будь-які зміни цього статусу. Крім того, потерпілі мають отримати інформацію про свої права та про послуги, які вони мають право отримати, а також про те, які дії було вчинено у зв'язку з їхньою заявою. Як зазначено в пункті 286 Пояснювальної доповіді, ці положення у поєднанні зі

⁶⁴ Техніко-економічне обґрунтування ЄС, стор. 26

⁶⁵ Резолюція Генеральної Асамблеї 40/34, 1985

статтею 19 Конвенції означають, що інформацію необхідно надавати мовою, зрозумілою для потерпілої особи.

- 3) **Участь у провадженні.** Підпункт d) пункту 1 статті 56 передбачає, що потерпілі у відповідності до положень національного законодавства повинні отримати можливість брати участь у кримінальному провадженні. Мета Стамбульської конвенції – забезпечити потерпілим можливість, щонайменше, представляти свою позицію і надавати докази. Крім того, підпунктом h) передбачено право потерпілої на допомогу «незалежного і компетентного перекладача». У пункті 291 Пояснювальної доповіді зазначено, що послуги перекладача мають бути безкоштовними.
- 4) **Приватність.** Стаття 56 покладає на сторони зобов'язання забезпечити право потерпілих на повагу до їхньої приватності та гідності. Зокрема, за допомогою заходів, спрямованих на запобігання публічному розповсюдженню будь-якої інформації, яка може завдати потерпілій особі шкоди або призвести до її ідентифікації. У пункті 289 Пояснювальної доповіді підкреслено, що це положення не перешкоджає правам сторони захисту.
- 5) **Контакти з нападником.** Держава повинна забезпечити заходи для максимального недопущення контактів між потерпілою особою та нападником у приміщенні суду, правоохоронних та інших державних органів і в інших місцях. Крім того, підпункт i) рекомендує, щоби держави забезпечили потерпілим можливість давати свідчення без особистої присутності (наприклад, за допомогою відеоконференції), або, як мінімум, без присутності нападника. Існує ряд способів, як можна забезпечити реалізацію цього права, що має надзвичайно важливе значення для недопущення повторного травмування потерпілої і не перешкоджає правам сторони захисту⁶⁶.
- 6) **Діти.** Насамкінець, пункт 2 статті 56 Стамбульської конвенції передбачає спеціальні заходи для захисту найкращих інтересів дитини потерпілої та дітей, що стали свідками насильства.

⁶⁶ Див. Пояснювальну доповідь, пункт 292.